

LUC HUYSE

GRENSBERICHTEN

UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

LUC HUYSE

GRENSBERICHTEN

Inhoud

Woord vooraf	7
1. RECHT VOOR BEGINNERS	9
Klare taal	11
De tael is gansch het volk	13
Klare taal, opnieuw	16
'Alleen de oude en de lelijke vrouwen...'	19
Versleten woorden	22
Zelfdwang	26
Dura lex?	29
2. DAT LUCHT OP	33
Identiteitsschaamte	35
Fietsen	38
Ontspoorde journalistiek	40
Allemaal blind, allemaal doof	43
Studenten	46
Broedkamers	48
Te koop: universiteiten (in prima staat)	51
Varia	59
3. MIJN BUITENLAND	63
Janus	65
Oorlog 2000	68
Straffeloosheid	71
Een kwaal van alle tijden	74

● 2000 Van Halewyck & Luc Huyse
Diestsesteenweg 71a - 3010 Leuven
www.vanhalewyck.be

vormgeving: Dooreman
zetwerk: Griffo, Gent
druk: Imschoot, Gent

ISBN 90 5617 280 8

D/2000/7104/11

NUGI 645/551

Mandela in Vlaanderen	77
Amnestie: de Zuid-Afrikaanse versie	81
Berouw	86
Waarheid?	89
Laten we er een echte waarheidscommissie	
van maken	93
Inburgering	103
Open grenzen?	106
Van vreemd gespuis en ander onheil	109
Oorlog	117

WOORD VOORAF

‘De overgang van arbeid naar rust is onscherp geworden. De leeftijd waarop mensen uit het economisch-actief leven stappen, varieert veel meer dan vroeger. En prepensioen, brugpensioen en uitgroei baan spreiden de oversteek over meerdere jaren.’

Dat schreef ik zes jaar geleden in *De politiek voorbij*. Nu, in 2000, loop ik zelf tegen de inhoud van die laatste twee, drie zinnen aan. In oktober verlaat ik de universiteit, mijn professionele biotoop sinds 1962. In het academisch jargon heet dat ‘met emeritaat gaan.’ Vroeger was dat meestal een definitief afscheid van de alma mater. Nu niet meer. Je kan blijven meedraaien, zij het in een lagere versnelling. En voor die ene deur die op een kier gaat staan, zwaaien andere wijddopen. Zo is het goed.

Bij een emeritaat hoort traditiegetrouw een liber amicorum, een boek waarmee collega’s en vrienden je uitwuiwen. Ik dacht: laat me het ritueel maar eens omdraaien en zelf voor wat gelegenheidsmuziek zorgen. Enkele van mijn columns, geplukt uit *De Morgen* en *De Standaard*, leveren de ingrediënten van wat *Grensberichten* als titel meekreeg.

In 1968 migreerde ik van het departement sociologie naar de faculteit van de juristen. Zo werd ik een grensbewoner, pendelend tussen twee visies op mens en maatschappij. Toch heb ik me die verhuis geen moment beklagd. De confrontatie met de mensen van het recht was

al die tijd bijzonder prikkelend. Iets van de neerslag daarvan is te vinden in het eerste deeltje van dit boek.

Sociologen observeren de samenleving. In wat ze daarover rapporteren is de grens tussen wetenschappelijke ernst en verontwaardiging soms flinterdun. Het is goed te zien in de acht stukjes die een tweede fragment vormen. Ja, dat neerschrijven luchtte op.

Afrika is een ziekte waarvan je niet geneest, zo zeiden me vrienden die het konden weten. Het klopt. Sinds ik in 1992 via Senegal dat continent binnenstapte laat het me niet meer los. Ethiopië, Zuid-Afrika en Burundi zijn mijn buitenland. Ik studeer en schrijf over hun zoektocht naar vrede en verzoening. Dankzij hen voel ik me als een reiziger op perron wereld, met spanning wachtend op wat nog komen zal.

Recht voor beginners

Stel, je hebt een advocaat nodig maar er is geen geld. Je kan dan een beroep doen op wat in potjeslatijn een ‘pro Deo’ heet. Eerste stap: aankloppen bij het Bureau van Consultatie en Verdediging van de lokale Orde van Advocaten. Ik herinner me de brieven uit de jaren zeventig die minvermogenden van dat Bureau toegestuurd kregen. Ze waren niet te begrijpen, zeker niet door de mensen voor wie een pro Deo bedoeld is. Ik citeer zo’n brief van toen, afkomstig van de balie van Dendermonde: ‘Het Bureau van Consultatie en Verdediging heeft kennis genomen met (sic) uw verzoek om rechtsbijstand te kunnen genieten. Alvorens dit verzoek te onderzoeken en tot dekking van de werkingskosten van het Bureau (...) wordt u verzocht een bedrag van 500 fr. te storten (...) In geval op uw verzoek wordt ingegaan en de tussenkomst van een Advocaat zou worden getaxeerd, wordt met de hierbij gevraagde betaling van 500 fr. geen rekening gehouden.’ In Brussel voegde de balie daaraan toe: ‘Het niet betalen zonder gegronde redenen van voormelde sommen (...) brengt, vijftien dagen na het verzenden van een ingebrekestelling die zonder gevolg gebleven is, het verval van het voordeel...’ Ongeschoolde mensen, vaak radeloos op zoek naar advies, werden met dat advocatenchinees bestookt.

Stel, je bent vandaag vijftien en je zit op een beroepsschool. Je moet voor een niet nader genoemde kwestie bij de jeugdrechter komen. Het is december 1996, de witte

woede over het falen van justitie zindert nog na. Een kwarteeuw lang al is er gepraat over betaalbare rechtshulp, over een justitie met een menselijk gelaat, over een vereenvoudiging van de rechtbankrituelen. Je krijgt een brief van een Bureau van Consultatie en Verdediging: 'Er werd met betrekking tot u een dossier geopend op de jeugdrechtbank, die ten uwen opzichte eventueel één der wettelijk voorziene maatregelen zal bevelen. Ingevolge artikel 55 van de wet van 8 april 1965 betreffende de jeugdbescherming, moet u VERPLICHT worden bijgestaan door een advocaat. (...) Voor deze bijstand zult u uw raadsman een ereloon verschuldigd zijn, waarvan het bedrag door het Bureau van Consultatie en Verdediging zal worden getaxeerd.' Einde citaat.

We debatteren maanden over de nieuwe spelling. Over hoe men 'kousevoeten' schrijft. Of 'zoöloog'. Ondertussen corresponderen rechters en advocaten met de vierde wereld in een taal die zij en zij alleen begrijpen. Over zaken die voor een huurder, een werkloze, een kruimeldief, een weggelopen jongere van onmetelijk belang zijn. Over je plaatsing in een instelling, over je achterstallige betalingen, over het hoederecht over je kinderen.

De minister van Justitie kan nog jaren grootse hervormingen plannen, het zal niet helpen. Eerst moeten de mensen van het recht weer naar school. Om te leren praten.

De Morgen, 16 januari 1997

DE TAE L IS GANSCH HET VOLK

Een eeuwigheid lang spraken rechters en advocaten niet de taal van de meerderheid der Belgen. Alles gebeurde in het Frans. Duizenden Vlamingen zijn naar de gevangenis verwezen met woorden die zij niet begrepen. In 1935 is het Nederlands bij wet de voertaal van de rechtbanken in Vlaanderen geworden. Maar er waren, zoals dat gaat in België, sluiptwegen waarlangs de taal van Voltaire in de rechtbanken bleef hangen. Advocaten die in Wallonië woonden, mochten bij ons in het Frans pleiten. Bovendien zaten er in de magistratuur nogal wat franskiljons. Wetboeken waren tot in de jaren vijftig slechte afkooksels van de Franse oerversie. Zij stonden stijf van de gallicismen. Pas in 1955 is, als laatste in de rij, ook de grondwet in volwaardig Nederlands omgezet.

De annalen van de Vlaamse Beweging vermelden de vernederlandsing van het gerecht als een keerpunt in onze emancipatie. Terecht. Maar toch is het een onvoltooide symfonie. De taal waarmee rechters en griffiers zich tot het volk wenden is houterig en stroef. Zij zit vol juridisch koeterwaals. En erger nog, zij is vaak dreigend, tactloos en onpersoonlijk. Een uitnodiging is een marsbevel. Vraag het maar aan een pleeggezin.

Pleegouders moeten wel eens voor een bespreking bij de jeugdrechter komen. Die schrijft dan een brief in de trant van 'Gelieve u op mijn kabinet te melden op die dag en dat uur'. Punt. Geen 'met hoogachting', laat staan een

‘met vriendelijke groeten’. Geen vraag of de betrokkenen zich op dat moment wel kunnen vrijmaken. Geen vermelding van wat er besproken zal worden. Wat niet weet, niet deert. Andere, veel schrijnender voorbeelden zijn te vinden in *Leven met een schaduw*, een boek dat verhaalt over de ervaringen van ouders van een vermoord kind (Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1992). Er staat een brief in die de griffie van een Vlaamse rechtbank aan de moeder en vader van zo’n slachtoffer stuurde. Het gaat over de bebloede kledingsstukken die hun dochtertje droeg op het moment van de moord. ‘Gij wordt verzocht U binnen de acht [doorstreept en vervangen door 30, lh] dagen, DRAGER VAN DEZE WAARSCHUWING aan te bieden ter Griffie ter Rechtbank van 1ste aanleg te Hasselt, tussen 9-12 en 14-16 u. ten einde er in ontvangst te nemen de in beslaggenomen voorwerpen U toebehorende. Gij kunt ook, bij volmacht op de keerzijde dezer geschreven, een andere persoon daarmee gelasten.’

Door Hendrik Conscience geschreven? Neen, het was juni van het jaar 1989. De ouders kregen te horen dat, eens de termijn verstreken, de plasticzak met kleren bijna zeker naar het stort zou verhuizen. De vader zei daarover ‘Dat was het nu juist dat ik niet wilde: al dat bloed van mijn Ann was een stuk van haar en ik wou niet dat een stuk van Ann op het stort werd geworpen. Dus vroeg ik mijn advocaat om raad. Die heeft de kleren uiteindelijk afgehaald...’

Rechters en griffiers bedienen zich van formules en formulieren die uit de negentiende eeuw stammen. Er is een

tweede vernederlandsing van de Vlaamse justitie nodig. Een die de voertaal van het gerecht sierlijker, maar vooral fijngevoeliger en persoonlijker maakt. Want de tael is gansch het volk.

De Morgen, 30 januari 1997

Kankeren op onze rechters is een wijdverbreide sport aan het worden. Ik beoefen ze ook. En graag. De minister van Justitie is daar wat ongelukkig om. Kritiek mag, zegt hij, maar veralgemenen niet. Er zijn immers ook bekwame, werkzame en rechtvaardige rechters. Ik kan hem geen ongelijk geven. Enkele maanden geleden treurde ik in deze krant columngewijze over de housterige, stroeve en onpersoonlijke taal waarvan magistraten zich in hun vonnissen en arresten bedienen. Nu bezorgde een collega mij een vonnis dat meer aan Brusselmans dan aan Liekendael doet denken. Het is op 13 februari 1990 in de arbeidsrechtbank van Tongeren verwekt. Het geding draaide rond een betwiste uitsluiting van het recht op werkloosheidsuitkeringen. Het slachtoffer in kwestie, waarvan de initialen louter toevallig lezen als SM, gaf ter verdediging aan dat haar prestaties in een café niet als arbeid kunnen gelden. De rechter bevestigde nochtans de uitsluiting. Zijn argumentatie luidde: 'Het café Jagershof te M. blijkt volgens het administratief dossier geen herberg te zijn alwaar een vermoeide jager, na bij tijd en stond enig wild te hebben gedelgd of zelfs in stand te hebben gehouden, zijn moedelingen komt uitstrekken en al monkelend alsmede mijmerend een zeupe gerstenat tot zich pleegt te nemen, neen, driewerf neen, het Jagershof pleegt een afspanning te zijn waar wulpse deernen de nietsvermoedende voorbijganger lijfelijk belagen, hem in een gynaecologisch spinneweb

trachten te manoeuvreren teneinde hem in de kortste keren een substantieel deel zijner geldbeugel te ontfutselen door hem dronkenmakende brouwsels voor te zetten en hem te bedwelmen met enig vertoon van uiterlijk vrouwelijk schoon en suggestief taalgebruik, zodat de argeloze met rode konen gebiologeerd door de aldaar tentoongespreide vrouwelijke delikatessen, pas tot het besef komt dat zijn beurze veel minder zwaar is geworden als hij in de frisse buitenlucht zijn jagerspad terug bewandelt.'

Stefaan de Clerck heeft gelijk. Er zijn ook bekwame, werkzame en rechtvaardige rechters.

Nu ik toch met de jacht op vooroordelen bezig ben, nog even dit. Van universiteiten wordt gedacht dat zij, sinds de revoltes van de late jaren zestig, in hun omgang met de bewoners van de campus een gemoedelijke toon aanslaan. Dat is blijkbaar in een groeiend aantal Amerikaanse hogescholen niet langer het geval. De angst voor seksistische ontsporingen veroorzaakt hier en daar een stortvloed van reglementen en repressieve maatregelen. Neem nu *The Antioch College Sexual Offense Policy*, een officieel beleidsdocument van een universiteit in de staat Ohio. Het bevat een lange, uitermate gedetailleerde lijst met instructies voor wie op universitair domein het vrijerspad inslaat. De eerstejaars krijgen bij hun inschrijving een verkorte versie van het document voorgelegd. Daarin staan, in mijn vrije vertaling, volgende richtlijnen: 'Bij iedere stap in de vrijage moet je de toelating vragen... Als je haar truitje wil

uittrekken, moet je het vragen. Als je haar borsten wil aanraken, moet je het haar vragen. Als je jouw hand in de richting van haar genitaliën wil bewegen, moet je het haar vragen. Als je jouw vinger.. ' Wie de code schendt mag een strenge straf verwachten. Zelfs verwijdering van de universiteit is niet uitgesloten.

Er is bij mijn weten geen vrouwelijke variant van die verkeerscode. Is er een van mijn collega's-columnisten die een ontwerp wil schrijven?

De Morgen, 23 oktober 1997

'ALLEEN DE OUDE EN DE LELIJKE VROUWEN...'

Het is vandaag precies vijftig jaar geleden dat voor vrouwen, met de wet van 21 februari 1948, de mogelijkheid is geschapen om rechter te worden (zij het dat nog geruime tijd de toelating van de echtgenoot vereist was). Aan die stap zijn zware discussies vooraf gegaan. In het korps zelf is er tot op het laatste moment verzet gepleegd. Vaak gebeurde dat met behulp van argumenten die tot in 1922 voor vrouwen ook de weg naar de advocatuur afsneden. Vrouwen zijn van nature ongeschikt om zo'n edel beroep uit te oefenen, luidde het. Een mooi voorbeeld van dat betoog is te vinden in de plechtige rede die L. Delwaide, procureur-generaal bij het hof van beroep te Luik, bij de opening van het gerechtelijk jaar in de herfst van 1946 heeft gehouden. Een citaat: *'Mais, Messieurs, si notre Cour était présidée par une vieille femme, que resterait-il encore de votre prestige? A cinquante ans, l'homme est dans toute sa force intellectuelle. Pour la femme, vers quarante-cinq ans, la vie sexuelle se retire, lui laissant le sentiment d'une diminution de son être. La femme, à ce moment, engraisse et devient matrone... une loi admettant les femmes dans la magistrature, devrait prescrire formellement que seules pourront être nommées les vieilles qui sont laides.'* (*Journal des Tribunaux*) Dat was september 1946, anderhalf jaar voor het parlement de wet wijzigde.

Dat de toegang opengezet werd, betekende niet dat ve-

le vrouwen meteen de weg van de magistratuur insloegen. In 1961, dertien jaar later, telde het korps slechts zeventien vrouwelijke rechters. De eerste daarvan was in november 1948 in een rechtbank van eerste aanleg benoemd. Het duurde tot december 1970 vooraleer een vrouw doorstootte tot het niveau van het hof van beroep. In december 1975 gingen ook de deuren van het hof van cassatie open.

Nu zijn er iets meer dan zeshonderd vrouwelijke rechters aan het werk. Dat is bijna één op drie magistraten. (In Franstalig België loopt het aandeel van de vrouwen op tot 36 procent, in Vlaanderen bedraagt het 28 procent.) De evolutie is zeer geleidelijk verlopen: 1 procent in 1961, 5 procent in 1970, 11 procent in 1980, 24 procent in 1990 en 32 procent in 1996. Vrouwelijke rechters zijn niet overal even sterk vertegenwoordigd. In de arbeidsrechtbanken ligt het aandeel het hoogst (45 procent), gevolgd door de rechtbanken van koophandel (bijna 40 procent) en de rechtbanken van eerste aanleg (37 procent). In de andere instanties gaat het om een verhouding van ongeveer één op vijf.

Wat zijn de gevolgen van deze opmars van de vrouw in de magistratuur? Nogal wat mensen geloven dat mannelijke en vrouwelijke magistraten verschillend recht spreken. Mannen laten zich, zo luidt het, leiden door abstracte regels en principes om een geschil te beslechten. Wie een recht schendt moet gestraft worden, ongeacht de omstandigheden. Bij vrouwen zou de voorkeur uitgaan naar procedures waarin meer aandacht is voor de context. Er zou bij hen ook meer ruimte zijn voor overleg en verzoening.

Maar niet alle waarnemers delen die mening. Trouwens, kan er wel sprake zijn van een 'vrouwelijk' perspectief? Heeft het geslacht een groter gewicht dan andere factoren, zoals het milieu van herkomst? En komt dat tot uiting in het recht? Ook hier is er geen eensgezindheid – al lijken de meesten de invloed van 'het vrouwelijke' te minimaliseren. Zo er al verschillen zouden zijn tussen beide geslachten, dan vervagen die in de loop van de opleiding. Vrouwen worden in de faculteit rechtsgeleerdheid en tijdens de gerechtelijke stage immers onderworpen aan dezelfde training als mannen. Men is 'jurist' en pas in tweede instantie 'man' of 'vrouw'. Straffen vrouwen milder? Sommige, vooral mannelijke, magistraten zijn van oordeel dat hun vrouwelijke collega's niet milder, maar strenger zijn. Een vrouw zou extra streng straffen, om te bewijzen dat ze niet zacht is. Dat zou vooral een kenmerk zijn van jonge vrouwelijke rechters en verzwakken naarmate ze meer ervaring krijgen. In een interview met *De Standaard Magazine* (20 mei 1994) zei Mieke Santens, raadsheer bij het arbeidshof te Brussel: 'Ik denk dat er meer gelet wordt op vrouwen dan op mannen. Ik ken heel strenge mannelijke rechters, maar nog nooit heb ik daar een opmerking over gehoord. Over een vrouw zegt men dat al gemakkelijk. We zijn wel pragmatischer en punctueler. Misschien maken vrouwen daarom een strengere indruk.'

De Standaard, 20 februari 1998

Mensen houden van duo's. Leven of dood, links of rechts, binnenland of buitenland zijn enkele van die onafscheidelijke koppels waarmee we de wereld indelen. En orde brengen in chaos. Maar er komt snel sleet op vele van die tweelingen. Kijk maar.

Leven of dood? De ontwikkelingen op het stuk van de in-vitrofertilisatie hebben de zekerheid over het begin van een menselijk leven op de helling gezet. Ook dood is vandaag een variabel gegeven, want afhankelijk van voortdurend wisselende medische definities. Er is de schijndood, de hersendood en de biologische dood. Concepten die de mens erg lang hebbengericht in de interpretatie van zichzelf en van de wereld, zijn bijgevolg ambigu geworden en het zijn de medici en de biologen die, gedreven door hun eigen logica, aan de oorsprong liggen van deze omwentelingen.

Links of rechts? Een eeuwigheid lang trokken deze begrippen de grens tussen politieke families en hun ideologieën. In België markeerden ze aanvankelijk het onderscheid tussen de katholieke partij en haar parlementaire tegenstanders. Jawel, de liberalen hoorden tot een stuk in de jaren vijftig tot 'links'. Dan kwam er een herverkaveling op basis van sociaal-economische voorkeuren. Zo verhuisde de liberale partij naar de rechtse kant van de weg. Nu werkt die tweedeling nog nauwelijks. Want er zijn rechtse socialisten en linkse liberalen. Tussen links en rechts staat nu flinks.

In het denken van economen zijn er twee soorten mensen: producenten en consumenten. Maar ook hier slaat de tweeslachtigheid toe. In het grootwarenhuis voel ik me geleidelijk in de zone van de producent gezogen. Eerst vroeg men mij mijn aankopen zelf uit de rekken te halen. Daarvoor krijg ik een bedrijfswagen die ik met een muntstuk in gang duw. Vandaag wil Delhaize dat ik mijn inkopen met een leespens zelf registreer. Voor de amfibie die ik nu ben hebben ze in de Verenigde Staten al een roepnaam: *prosumer*.

Oost of West? Wat was de vrede mooi toen het nog Koude Oorlog was. Je had het Westen en, aan de andere kant van het IJzeren Gordijn, het Oostblok. Het Westen strekte zich uit tot in Azië (met Saigon als filiaal) en tot in Afrika. Sommige landen, zoals Ethiopië, pendelden van Oost naar West en terug. Met de verbroekeling van het Oostblok is ook het Westen het noorden kwijt, want West-Europa bestond bij de gratie van Oost-Europa.

Noord of Zuid. Zo plaatsen we gemakshalve rijk en arm op de wereldkaart. Maar hoe veilig is die indeling nog als je ziet hoe de armoede in onze landen toeneemt? Of als je in je krant leest dat de Verenigde Staten de slavenarbeid weer hebben ingevoerd? Twee Amerikaanse mensenrechtenorganisaties hebben voor een Californische rechtbank klacht ingediend tegen achttien bedrijven, waaronder The Gap, Calvin Klein, Hilfinger en J.C. Penney. Zij worden ervan beschuldigd op Amerikaans grondgebied ongeveer vijftigduizend mensen in confectieateliers als

slaven te laten werken. En het Zuiden heeft zijn vele rijken. Mexico is een treffend voorbeeld. Daar heeft een vijftientigtal inheemse families een vermogen van meer dan veertig miljard frank. Een bedrijf als Cementos Mexicanos is de vierde grootste cementproducent van de wereld en heeft ondernemingen opgekocht in de VS, Spanje, Venezuela en de Filipijnen.

Binnenland of buitenland? De politieke agenda zit vol met thema's die grensoverschrijdend zijn: milieuvervuiling, criminaliteit, desindustrialisering. En de media brengen het buitenland dagelijks bij ons binnen. Ook vluchtelingen doen dat, op hun manier.

De samenleving van de jaren negentig is een en al kweekreactor van hybriden, zoals de schijndoden, de *finksen* en de *prosumers*. Daaruit blijkt hoezeer we in een overgangstijd zitten. Beck, die een halve maand geleden ook al in mijn column opdook, schrijft dat we het werken met 'of/of' best achterwege laten. Dit is het tijdvak van 'en': de mix is in de plaats gekomen van eenkleurige verschijnselen.

We hebben het daar moeilijk mee. Sociale omgang is op de hypothese van 'normaliteit' gevestigd. Maar steeds vaker komen we, vrijwillig of gedwongen, in een van die grijze situaties terecht. Zelfs de taal schiet tekort. Voorlopig behelpen we ons met voorzetsels zoals post-, neo- of para-. Postmodernisme, neoliberalisme, paradiplomatie. Of we zoeken onze toevlucht in een of ander bijvoeglijk naamwoord, zoals soft. *Soft law, soft power, soft state.*

Maar al die hulpstukken wijzen nog altijd in de richting van het verleden. Het is en blijft dus navigeren zonder het kompas van de taal.

De Morgen, 29 april 1999

Mensen respecteren duizenden regels en regeltjes. Daar zorgen we met zijn allen voor, met behulp van de stok en de wortel. We dreigen en we verleiden. Maar vaak is straffen of belonen niet eens nodig. Vele gedragscodes kunnen op spontane conformiteit rekenen. Sociologen spreken in dat geval van een verinnerlijking van normen: de sociale dwang is omgezet in zelfdwang. We spreken met twee woorden. En we snuiten onze neus in een zakdoek, niet in het tafellaken. Een recent en intrigerend voorbeeld is het gemak waarmee we ons het sorteren van huisvuil eigen hebben gemaakt. Aanvankelijk was er een beetje geldelijke druk en wat groene peptalk nodig. Maar nu vinden de meesten onder ons deze norm gewoon normaal.

Die operatie verinnerlijking lukt niet altijd. In de gebouwen van mijn universiteit is roken niet toegestaan. Toch zie je dat nogal wat studenten zich daar helemaal niet aan storen. Als ik dan, wat schoolmeesterachtig misschien, naar het verbodsteken wijs is een meewarige blik mijn deel. Die ervaring overvalt me ook wel eens bij het tafelen. Halverwege het menu gaan de sigaretten rond. Dikwijls ongevraagd. Iets later krijgt de wilde zalm op een bedje van prei het gezelschap van half opgerookte stompjes tabak. Het blijft me verbazen. Ons graasgedrag wordt immers geregeld door een heel strikte etiquette. Dat is de vrucht van een paar eeuwen beschaving. Een mens is niet alleen *wat* hij eet, maar ook *hoe* hij eet, zegt mijn collega

Johan Goudsblom. Ik vraag me wel eens af hoe mijn paffende tafelgenoten zouden reageren als ik even uitbundig zou gaan slurpen, smakken of boeren. Maar roken moet wél kunnen?

Merkwaardiger nog is de geringe aanwezigheid van zelfdwang in het verkeer. We rijden te veel, te rap en te gevaarlijk. Verlangzaming van het leven is zeker in die sector nog ver weg. (Al brengt de file ons al wat dichterbij. Daarover de Duitse socioloog Ulrich Beck: 'File betekent onvrijwillige *sit down*-staking van iedereen tegen iedereen, technisch opgelegd massaboeddhisme, egalitaire dwangmeditatie voor iedereen, voor alle automodellen.' – *De wereld als risicomaatschappij*, De Balie, Amsterdam). Het ontbreekt ons niet aan verklaringen voor het ongeregeld rijden. Aan snelle en dure auto's kleeft grote waardering. De wielen maken de man. Vreemd is dat niet, dixit Goudsblom, er is vanouds een heel sterke associatie tussen verspilling en prestige.

Waar zelfdwang achterwege blijft omdat er sprake is van fysieke of maatschappelijke verslaafdheid, is sociale dwang vaak het enige middel dat rest. Of toch niet? Goudsblom laat zien hoe de status van bepaalde gedragingen zonder externe druk kan veranderen. Zwaarlijvigheid was in onze streken lange tijd een teken van welstand. Dat is niet langer zo. Slank zijn, het product van vrijwillige matiging, roept nu waardering op.

Wie weet, misschien krijgen roken en BMW's in de toekomst een negatieve status? In mijn gemeente is die

ontwikkeling, zij het ongewild en alleen voor wat die BMW's betreft, trouwens volop bezig. Een dievenbende slaagt er nu al maanden in om auto's van dat merk van de opritten en uit de garages te plukken. Zo daalt de aantrekkelijkheid van die vierwielers. En morgen kunnen de Mercedessen aan de beurt zijn

Er is dus hoop.

De Morgen, 4 december 1997

DURA LEX ?

België telt om en rond de vijftienduizend strafwetten, het resultaat van een jarenlange juridische diarree. Velen in de bevolking roepen nu – het Dutroux-syndroom, weet u wel – om een strengere toepassing van nogal wat van die geboden. Politici, magistraten en ambtenaren nemen de burger meer en meer op zijn woord: *dura lex sed lex*. Corruptie, geen misplaatste mildheid meer! Wat geknuffel op school? Onderwijzer schorsen! En sinds kort ook: illegaal gebouwde villa? Afbreken!

Er is een kanjer van een misverstand in de maak. Blijkbaar zijn we met zijn allen vergeten dat vele strafmaatregelen in ons land eigenlijk niet bedoeld zijn om toegepast te worden. (In buurland Frankrijk is dat kennelijk niet anders. Rechter Garapon schrijft in zijn *Le gardien des promesses. Le juge et la démocratie* over 'notre vieille culture républicaine, qui aimait édicter des lois mais ne pas les respecter'.)

Sommige verboden zijn als product van politieke compromissen zozeer door ontsnappingsclausules verzwakt dat wetsontwijking, een legale vluchtroute, als het ware uitgelokt wordt. Niet zelden zijn het politici, lokale burge-meesters bijvoorbeeld, die de hulpzoekende naar de achterpoortjes gidsen: als je het zo of zo aanpakt, kan niemand je iets doen.

Ook regelrechte wetsontduiking, wel strafbaar, lokt vaak geen reactie uit. Het is alsof de overheid nu en dan be-

rust in de voortdurende, zelfs massale overtreding van een verbodsbepaling. Sociologen spreken dan van nietrecht. Soms gaat het om een bewuste strategie. Zo 'vergeet' het parlement wel eens om een strafwet van uitvoeringsbesluiten te voorzien. Dan heb je een wet zonder tanden. De verantwoording? Nietrecht bezorgt een samenleving, lees een economie, flexibiliteit. De Nederlandse socioloog Vinke geeft dat met een hele serie retorische vragen aan: 'Hoe zou onze huidige samenleving in beweging blijven zonder het nietrecht? Hoe zouden zonder ontduiking van de sociale verzekeringspremies en inkomstenbelasting, zonder koppelbazen, gewaardeerde werkzaamheden toch en op tijd worden verricht? (...) Hoe zou het bedrijfsleven niet in vertraging komen wanneer elke vereiste vergunning zou worden afgewacht en stipt zou worden nageleefd?' En weer verschijnt hier de goede raad van de begrijpende burgemeester: 'Doe die verbouwing maar, ik kijk wel even opzij. En eens dat ding er staat, breken ze het niet meer af. Trouwens, in het ergste geval betaal je een kleine boete. De moeite niet.'

Maar meer nog is nietrecht het onbedoeld gevolg van serieuze misgrepen. De laatste twintig, dertig jaar is de gewoonte gegroeid om aan nogal wat regelgeving een strafrechtelijke staart te breien. Het is een automatisme dat berust op een blind geloof in het afschrikkingseffect van een dreigende boete of vrijheidsberoving. Dat veroorzaakt onvermijdelijk een zekere slordigheid in de conceptie en de formulering van de rechtsregel. Mijn collega Schuyt

schreef daarover: 'Veel wettenmakers lijken soms op een verliefde jongeman, die een prachtige liefdesbrief schrijft, deze in een envelop doet en de envelop ongeadresseerd in de bus gooit. De brief komt natuurlijk nooit aan.' De stortvloed aan strafbepalingen wordt bovendien niet gevolgd door een substantiële uitbreiding van de middelen die nu eenmaal nodig zijn om inbreuken te beteugelen. De magistratuur groeide niet, de rechtbanken waren en bleven ouderwetse apparaten.

Nietrecht leidt tot gewenning aan de kant van de bevolking. Die denkt al jaren dat al die straf wetten eigenlijk papieren tijgers zijn.

Dan komt Dutroux en met hem de vraag naar veel meer gestrengheid, op extreme wijze verwoord in het Veiligheidsplan van het Vlaams Blok: 'Geen enkele vorm van criminaliteit wordt nog gedoogd of verwaarloosd. De wet wordt altijd en overal toegepast.' Dat zullen de mensen die fiscaal frauderen, die sluikstorten, die te snel rijden, die ongevraagd een verandaatje hebben gebouwd, die Poolse zwartwerkers laten karweien, die geen kijk- en luistergeld betalen, graag horen. Dat zullen wij allen, dus, graag horen.

De kans bestaat dat rechters en ambtenaren die roep om rechtlijnigheid voortaan au sérieux nemen, misverstand of geen misverstand. Als dat maar goed afloopt.

De Morgen, 1 april 1999

Dat lucht op

Er waait een nieuwe ziekte door Vlaanderen. Haar signalement is te vinden in flamingantische bladen en blaadjes. De naam is identiteitsschaamte. Zij teistert, naar het schijnt, al wie verlegen is om zich als volbloed Vlaming voor te doen. De symptomen zijn herhaalde afwezigheid op de IJzerbedevaart, overjaars belgicisme en, bovenal, kritiek op de vroegere en hedendaagse verwekkers van de Vlaamse identiteit. En, werkend met de moderne techniek van outing, vallen er ook namen: Kas Deprez, Mon Detrez, Luc Huyse, Marc Reynebeau, Geert van Istendael en, een enkele keer ook, Jozef Deleu. Er is voor deze onverlaten bovendien een groepslabel in omloop; het zijn intellectuelen, zij het dat deze kwalificatie gewoonlijk tussen aanhalingstekens staat en voorafgegaan wordt door het bijvoeglijk (maar niet zo welvoeglijk) naamwoord 'zognaamde'.

De ziekte is ook al in deze columns opgemerkt. Een maand geleden schreef ik over de zoektocht naar een identiteit voor Vlaanderen. Ik had het over de ingrediënten waarmee de Vlaamse ziel gefabriceerd wordt, zoals een wielerploeg met het magische 2002 als roepnaam of de nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging (waaraan ik trouwens met plezier meewerk). Hier was de socioloog aan het woord. Niet beoordelend, niet veroordelend. Zeker niet spottend. Toch leverde deze passage mij een reprimande op van een hoofdredacteur van een Vlaamse krant.

Hij schrijft mij: 'Wat is er in gods- of kweeniewiens-naam verkeerd aan de samenstelling van een (Nieuwe) Encyclopedie van de Vlaamse Beweging? Is dit belachelijk? Of is alles wat een beetje naar Vlaanderen ruikt voortaan bespottelijk?' En hij besluit: 'Desalniettemin wens ik u een fijn jaar. En ik zal sommige dingen van u blijven lezen en waarderen.' Toe maar. Alsof het om een seropositieve gaat die men desondanks nu en dan de hand zal drukken.

Misschien hebben bepaalde flaminganten gewoon maar lange tenen. Al is er, denk ik, toch iets anders aan de hand. Blijkbaar is het voor hen bijzonder moeilijk om te aanvaarden dat Vlaanderen maatschappelijk, cultureel en ideologisch een lappendeken is. Dat er uiteenlopend gedacht wordt over het verleden en de toekomst van Vlaanderen. Dat niet iedereen gelukkig is met de idealisering van bepaalde episodes uit onze gemeenschappelijke geschiedenis. Dat de neiging van de een of de ander om bij de opbouw van de Vlaamse identiteit een monopolie op te eisen, gehegeld wordt.

Als een volk intensief met een proces van *identity-building* bezig is, zijn interne tegenstellingen veelal storend. Sommigen vinden het bijgevolg beter om die veelkleurigheid met overvloedige make-up weg te schminken, zodat de gedroomde eenheid alsnog gestalte krijgt. Waar het niet lukt, duiken etiketten op als nestbevuiling, gebrek aan volksverbondenheid, identiteitsschaamte. Zodoende worden Vlamingen in twee kampen ondergebracht: de zuiveren van geest en gedrag aan de ene kant, de lauwen aan de

andere. Dat is onverstandig. Men vergeet dan immers dat er minstens 36 manieren zijn om Vlaanderen hartstochtelijk te beminnen.

De Morgen, 18 januari 1996

Sinds ik dagelijks per fiets naar mijn werk rij, ben ik een ander mens geworden. Een héél ander mens, want veel brutaler op de baan. Bijna elke fietstocht is een gevecht met de carnivoren van de weg. Neem nu de chauffeurs van De Lijn. Er zijn er die mij in de Bondgenotenlaan, waarschijnlijk de drukste straat in Leuven, aan zestig à zeventig kilometer per uur voorbijrazen. Ze gunnen je zo'n tachtig centimeter tussen bus en geparkeerde wagens. Die ruimte krijg je trouwens niet altijd. Dan knijp je best remmen en ogen dicht, om niet als beleg te dienen voor een metalen sandwich. Kan men die cowboys niet verplichten om jaarlijks een maand per fiets naar de stelplaats te rijden? Liefst met een opgelegde route, dwars door de busrijkste straten van de stad.

Zeker zo gevaarlijk zijn de mannen en vrouwen die, op zoek naar een parkeerplaats, plots het schaarse goed opmerken. En, fietsers of geen fietsers, hun wagen hitsig de begeerde richting uitsturen. Soms gooien ze, eens ter plaatse, zonder om te zien hun deur open. Wat komt *Lik op stuk* (het nieuwe Nederlandse woordenboek van agressief taalgebruik) mij dan goed van pas. Verreweg de grootste opstoot van adrenaline krijg ik van de chauffeurs die hun wagen op het fietspad droppen. Maar reageren kan. In het handboek van de assertieve fietser staan een paar interessante suggesties. Is de auto onbemand, dan stap je – met de pedaal in aanslag – rakelings langs het vierwielige

kleinood. Dat levert al gauw een volwassen schram op. Het geluid alleen al doet je bloeddruk dalen. Zit het baasje achter het stuur, dan is uiteraard een andere strategie aangewezen: je slaat gewoon met de vlakke hand op het dak. Binnenin heeft dat het effect van een heuse donderslag. Je moet er wel voor zorgen dat je fiets niet in de hoogste versnelling staat. Want het valt voor dat de chauffeur je ook op een donderslag wil trakteren. Een wegweessprintje is dan op zijn plaats. Niet slecht als intervaltraining, trouwens.

Overheid, bedrijven en scholen propagieren momenteel het gebruik van de fiets. Dat zijn goedbedoelde, maar in de gegeven omstandigheden gevaarlijke campagnes. Onze wegen zijn fietsvijandig. En de modale chauffeur ziet de tweewieler nog te dikwijls als een vervelend obstakel. Kortom, al te vaak ben je als fietser niet vrij als een vogel, zoals de reclamemensen je voorhouden, maar vogelvrij. Een fietshelm op je hoofd is ook geen oplossing. Het geeft je een vals gevoel van veiligheid. En het bezorgt de autogekken een alibi om nog driester met ons om te gaan. We kunnen die campagnes dus maar beter afblazen. Tot er genoeg fietspaden zijn. Tot de files, ook in de binnenstad, zo dik zijn dat de auto's alleen nog maar stapvoets bewegen.

(Deze column is op de fiets verwekt. Bij het bedenken van de laatste zinnen vond ik een vrachtwagen met oplegger op mijn fietspad. Hoe schram je zo'n ding?)

De Morgen, 28 september 1995

Stefaan de Clerck, minister van Justitie, heeft via een mandaat in een of andere Kortrijkse vzw, contact met personen die genoemd worden in de zaak-KB Lux. Er wordt gesuggereerd dat hij daarom het onderzoek in dat dossier zou afremmen. De voorzitter van het nieuwe Centrum voor Vermiste Kinderen, Cardon de Lichtbuer, heeft langs Paul vanden Boeynants misschien wel ooit te doen gehad met een milieu waarin Patrick Haemers, Michel Nihoul *et les autres* thuishoorden. Een Antwerps rechter wordt van rechts extremisme verdacht omdat zijn vader na de oorlog voor collaboratiefeiten is veroordeeld.

Dat zijn slechts enkele voorbeelden van recente berichten die Vlaamse journalisten de wereld hebben ingestuurd. Het is een gewoonte aan het worden: iemand verdacht maken door hem te verbinden met een of andere duistere figuur. Als het moet uit zijn verre verleden. Dat daarom ingewikkelde zeemansknopen gelegd moeten worden, is geen beletsel.

Journalisten moet hun werk doen, daar niet van. Maar beseffen ze wel dat in een mini-regio als Vlaanderen er van bijna iedereen zo'n verhaal te brouwen is? Er is in 1945 van een vierhonderdduizend personen een collaboratiedossier aangelegd. Dat betekent dat van meer dan een miljoen Vlamingen gezegd kan worden dat een vader, een grootvader, een broer, een oom of een oom 'problemen heeft gehad na de oorlog'. In het begin van de jaren zestig stu-

deerden er in Leuven slechts enkele duizenden studenten. De kans is groot dat velen daarvan, die nu in de kijker lopen, opgetrokken zijn met medestudenten die vandaag in het Vlaams Blok militeren. En dan?

Ik kijk even in mijn verleden en huiver. Als jongen werkte ik voor de Bouworde. Pater Werenfried zal me wel de hand gedrukt hebben. Als student stond ik in nauw contact met een vijftal Kongolezen die na de staatsgreep van Mobutu enige tijd staatssecretaris in zijn eerste regering zijn geweest. In 1967 zat ik in Harvard bij Kissinger in de klas. Met een beurs van de Amerikaanse ambassade. Bleek dat Paul vanden Boeynants om advies was gevraagd en dat hij mij warm had aanbevolen. Er zijn daar zelfs brieven van. Erger nog: het seminarie van Kissinger was, zo kwam later uit, mede door de CIA gefinancierd.

Jarenlang frequenteerde ik oud-collaborateurs. Voor een wetenschappelijk onderzoek, maar wie gelooft dat? Ik dineerde zelfs met wijlen Lode Claes, notoire voorman van extreem-rechts. Recenter ben ik geregeld op te merken in het gezelschap van notarissen, in voorbereiding van een boek over de mensen van het recht. Maar is dat wel de ware toedracht van zaken?

Voor ik het vergeet: ik heb ooit mijn tent opgeslagen op de camping van Bertrix. Daar waar Laetitia ontvoerd is.

Aan zee heb ik eens een gesprek gehad – onder vier ogen – met Herman van Rompuy. Toen hij met Leo Delcroix een onafscheidelijk duo vormde. Wacht even, ik ben zelfs korte tijd lid geweest van de nationale leiding van de

CVP-jongeren. Samen met Jean-Luc Dehaene, waarvan een ex-privé-secretaris genoemd wordt in het rattendossier.

Mijn schoonvader diende zich na de oorlog in een verweerschrift te verdedigen tegen de beschuldiging dat hij voor de oorlog bevriend was geweest met René Lagrou, stichter van de Algemene SS-Vlaanderen. Mijn broer is kernfysicus en zal wel eens op een receptie met mensen van de kernlobby te zien zijn geweest. Een schoonbroer van mij heeft een hoge functie in een bank, met filialen in Luxemburg nog wel.

Ik weet wat me te doen staat. Gekleed leg ik me te bed, een valiesje met daarin mijn pyjama en mijn tandenborstel bij de hand. Het licht gaat niet uit. Ik beef. En wacht op het nieuwe nummer van *Humo*. Op het artikel van Raf Sauviller en Dany Ilegems waarin zij mij in verband brengen met Nihoul, de bende van Nijvel, KB Lux en notaris X.

De Standaard, 5 juli 1997

ALLEMAAL BLIND, ALLEMAAL DOOF

Wat zou er gebeuren als radioactiviteit zou jeuken? De vraag is van Ulrich Beck, een Duitse socioloog bij wie ik graag mijn mosterd haal. Dat zou ons goed van pas komen, zegt hij bij wijze van antwoord. Want kenmerkend voor de meeste risico's van deze tijd is dat we ze niet zien, horen, ruiken, voelen, noch smaken. Nitraat in het drinkwater, vuiligheid in het brood, radioactieve besmetting van de Laak, BSE in het rundvlees, dioxine in de lucht, lood in de melk: het ligt allemaal buiten het bereik van datgene waarmee de mens gewoonlijk registreert wat hem of haar bedreigt. Dat krijg je als je, in de woorden van Marcel van Dam, onze biotoop ruilt voor een technotoop.

Op zich is deze 'onteigening van de zintuigen' al erg genoeg. Maar we vertonen bovendien de hardnekkige neiging om deze onzichtbare en onhoorbare gevaren niet te *willen* zien of horen. Zelfs de shock die de kernramp van Tsjernobyl ons gaf, verdampte snel. De cynicus in Beck schrijft daarover: 'De halveringstijd van het gealarmeerde publiek schommelt volgens de statistieken, naargelang de aard van de catastrofe, tussen een paar weken en verschillende maanden.' Dat zag je bij ons al in de consumptie van hamburgers. De angst voor de dollekoeienziekte, annex sponzige hersenen, kende maar een kort bestaan. Dat heeft nogal wat te maken met de ruis in de berichten die de wetenschap en de media over deze verdoken vijanden verspreiden. Vandaag zegt mijn krant dat de pil de kans op

borstkanker vergroot, morgen citeert ze een of andere toekomstige Nobelprijswinnaar die deze sombere gedachte weglacht. Een week geleden las ik dat de verbrandingsoven in mijn buurt zo zuiver werkt als wat, de dag nadien bestookte een team van wetenschappers me met een hele rist onheilspellende cijfers over diezelfde installatie. Eerst overvalt me twijfel, wat later, bij het horen van weer een andere alarmklok, is mijn reactie: *so what?* De confrontatie met een teveel aan dissonante geluiden verwekt onverschilligheid, dat is bekend.

Dat we van onze zintuigen zijn beroofd is al in vredes-tijd een serieus gevaar. Maar de moderne oorlog verveelvoudigt de risico's: biologische en chemische wapens doen hun werk in complete stilte. Wanneer je ze waarneemt is het al vijf over twaalf. Ze zijn op de koop toe veel gemakkelijker te produceren en te vervoeren dan die nucleaire tuigen van tijdens en na de Koude Oorlog.

De samenleving van vandaag is een risicomaatschappij, orakelt Beck. Is ze dan niet een beetje democratischer dan de maatschappij van gisteren? De nitraten in het drinkwater stromen toch ook bij de directeur uit de kraan? Neen, want er is een nieuwe vorm van sociale ongelijkheid op komst. Met aan de ene kant zij die het geld en de kennis hebben om zoveel mogelijk risico's te vermijden. Desnoods, dat is voor de hele rijken, is er de emigratie naar de ecologische pendant van het belastingsparadijs: oases waar een geavanceerde versie van het 'terug naar de natuur' tot de mogelijkheden behoort. Met aan de andere kant al wie

helemaal niet in staat is om zich te verweren tegen de verborgen dragers van allerlei onheil.

We hebben nu al de politieke en de economische vluchtelingen. Binnenkort komen daar gegarandeerd de ecovluchtelingen bij.

De Morgen, 15 april 1999

Het is verkiezingsweek in mijn faculteit, althans voor de studenten. Drie, vier teams leveren slag. Ze dragen namen als *Falcon Air*, *Flexibility* en *Just is 't niet*. Wie wint leidt volgend jaar het Vlaams Rechtsgenootschap en is meteen ook de officiële woordvoerder van al wie hier studeert. Vooral dat laatste is niet onbelangrijk, want studenten praten mee over zaken als de hervorming van de opleiding en de examenregeling.

Je zou verwachten dat het in de kiescampagne vooral gaat over inspraak, goedkopere syllabi, betere leslokalen, enzovoort. Niets daarvan. De student wordt verleid met gratis bier en jenever, gratis frisdranken en hamburgers, gratis ontbijt aan bed's middags en Campbell soep's nachts, zelfs gratis Eddy Wally en Walter Baele. Het is Vanden Boeynants en zijn worst-met-compote van weleer exponentieel vergroot. Dat het honderdduizenden franken kost, *j'en passe*. (Alhoewel, er wordt wat afgemorst.) Dat de gebouwen er drie dagen lang, met al die sponsors en hun logo's, als een Formule 1-omloop uitzien, tot daar nog aan toe. Dat deze kinderen van de welvaart braafjes in de rij gaan staan voor een gratis cola light, is nog grappig ook. Bedenkelijker is dat nogal wat van deze twintigers op de beroepspolitici spuwen omdat die met hun dienstbetoon naar kiezers hengelen. Terwijl zijzelf hun mini-democratie op een pure sinterklazerij vestigen.

Is er dan helemaal geen sprake van programma's en

projecten? Jawel. Een van de teams verkoopt zichzelf met de boodschap: jullie vragen, wij draaien. Zodra ze verkozen zijn, gaan ze in een enquête peilen naar de wensen van de studenten. Of hoe je ideeënarmoede verbergt onder een democratische schaamlap.

Je kunt het hele gedoe natuurlijk afdoen als één grote studentikoze kermis. Dat is het in zekere zin ook wel. Een stukje carnaval, net voor het examenseizoen begint. Maar, straks zitten die verkozenen met de docenten aan tafel om over beleid te praten. Trouwens, de kandidaten zelf slaan de inzet van de verkiezingen erg hoog aan. Vorig jaar hebben twee van de kempfanen, onder wie de broer van een partijvoorzitter, hun meningsverschillen tot voor de rechter gebracht. Er kwamen heuse advocaten, toga's, pleidooien en een vonnis over schriftvervalsing aan te pas.

Neen, de nieuwe politieke cultuur is nog niet aan mijn studenten besteed.

De Morgen, 27 maart 1997

Precies een kwarteeuw geleden gingen in Vlaanderen de eerste wetswinkels open, op 1 maart 1972 te Gent en op 6 november van hetzelfde jaar te Leuven. Het initiatief en zijn naam waren via Nederland uit Groot-Brittannië overgewaaid. Studenten in de rechten boden er gratis informatie en advies aan wie zich geen jurist betalen kon. De formule verspreidde zich snel over het hele land. Eind 1976 waren er in België al zeventien van die winkels operationeel. Het bleef trouwens niet bij het verstrekken van goede raad. Er kwamen brochures, een tijdschrift, studiedagen en een vereniging. Geleidelijk namen gevestigde organisaties de vraag naar betaalbare rechtshulp in hun programma's op. De christelijke arbeidersbeweging wijdde in 1977 een *Semaine Sociale Wallonne* aan *Les travailleurs, la justice et le droit*. De Verbruikersunie riep het tijdschrift *Test uw recht* in het leven. Dan volgden de politieke partijen. De CVP, bijvoorbeeld, hield in de zomer van 1978 een congres over de democratisering van de rechtsbijstand.

Maar in het midden van de jaren tachtig was het hoogtij van de *law shops* al over. Enkele wetswinkels overleefden als leveranciers van hulp aan huurders. Voor de rest leek het wel alsof de beweging rijp was voor de vergeetziekte.

Nu, vele jaren later, krijgt die geschiedenis een wonderlijk vervolg. Wetswinkeliërs van toen zitten op heel merkwaardige plaatsen in het landschap van Vlaanderen. In de politiek (en omliggende percelen): de ministers

Stefaan de Clerck en Johan Vande Lanotte (plus zijn kabinetschef Willem de Beuckelaere), Johan Sauwens van de Volksunie en Trees Merckx-De Goey van de CVP, provinciegouverneur Lode de Witte en Bernard Hubeau, ombudsman van de stad Antwerpen. In de vakbeweging en de ziekenfondsen: Lode Verschingel van de LBC, Miel Kooyman van het ABVV en Marc Justaert, de grote baas van de CM. In de wereld van de media: Flip Voets en Johan Persijn, televisiemakers, Pol Deltour van *De Morgen* en Wim Schamp, afficheur. Ook in de buurt van de gerechtsgebouwen zijn ze te vinden: advocaat Ludo Kools is stafhouder van de Mechelse balie, de rechters Alain Bloch en Ivo Moyersoën zijn actief in 'Magistratuur en Maatschappij', een interessante drukkingsgroep binnen het rechterlijk korps. En dan is er de hele rist Vlaamse professoren aan de faculteiten rechtsgeleerdheid van Leuven en Gent, zelfs van Oxford en Berlijn.

Ook een paar ideeën van toen zijn terug van weggeveest. De regering heeft ambitieuze plannen om rechtshulp goedkoper te maken voor wie weinig geld heeft. En bouwt aan wat ze 'justitiehuisen' noemt, instanties waarvan de lage drempel recht en gerecht dichterbij de mensen kan brengen. Het moest er wel van komen. Van de vier Vlaamse politici die, bij het schrijven van het regeerakkoord van 1995, het hoofdstuk justitie onderhandelden hebben er drie (De Clerck, Vande Lanotte en De Beuckelaere) een wetswinkelverleden.

Het verhaal vertelt iets over de lange incubatietijd van

sommige hervormingen. Het laat vooral zien hoezeer de universiteiten in de jaren zeventig broedkamers van maatschappelijk talent zijn geweest. Toen wel, maar nu blijkbaar niet meer. Hoe dat komt? Ondertussen is het Erasmusprogramma uitgevonden. In mijn faculteit zwermen jaarlijks bijna tweehonderd toekomstige juristen over heel Europa uit. Athene, Parijs, Heidelberg, Barcelona, Siena is hun bestemming. De meesten geven niet thuis voor het soort activiteiten waarvan een samenleving beter wordt. Trouwens, velen laten zich al tijdens hun studies verleiden door grote advocatenkantoren en bedrijven. Het geld en de carrière wenken. En ja, er zijn de onverwachte gevolgen van de seksuele revolutie. Meer en meer studenten spelen huisgezinnetje, met zijn tweeën en met het kot als *cocoon*. Of maakt nostalgie mij blind en zie ik de broedkamers van de jaren negentig niet?

De Morgen, 11 september 1997

TE KOOP : UNIVERSITEITEN (IN PRIMA STAAT)

De universitaire bibliotheek waar ik mijn wijsheid haal heeft een nieuwe outfit. Mooi, dat zeker. Maar wie met een boek buiten stapt komt nu oog in oog te staan met een rij namen van milde sponsors, in glanzend koper vereeuwigd. Zo'n zeven uitgevers van juridische werken, een bank en een verzekeringsmaatschappij hoesten jaarlijks ongeveer één miljoen op, vijf procent van het budget dat de faculteit rechtsgeleerdheid aan de bib besteedt. Elders in de gebouwen van de faculteit hangen sinds kort een stuk of wat veredelde reclameborden. Een Nederlandse firma versierde een contract met de K.U.Leuven waarbij ze overal op de campus commerciële affiches mag aanbrengen. Lokmiddel was de belofte dat de academische overheid de borden twee weken per maand met haar eigen berichten mag behangen. En binnenkort zal mijn professionele biotoop er enkele dagen helemaal als een Formule 1-omloop uitzien. De studenten verkiezen eind maart hun presidium voor het komende academiejaar. De logo's van de firma's die de campagnesnoepjes leveren hangen dan op elk denkbaar plekje.

Voor deze flirt met de markt zijn er ongetwijfeld redelijke argumenten te bedenken. Aan een universiteit kost koken steeds meer geld. Nonkel Staat is op dat vlak aan beide oren doof. Dus moeten de centen van elders komen. En

de zakenwereld staat met een gul handje klaar. Toch is het de vraag of hier niet een mechanisme in gang is gezet dat de universiteit op termijn haar ziel kan doen verliezen.

Het antwoord is er al, in de Verenigde Staten. De raid van banken en bedrijven op de universiteiten is daar zo ver gevorderd dat studenten en docenten massaal alarm slaan. Een artikel in het maartnummer van *The Atlantic Monthly* is mijn gids in de verkenning van wat ik, de titel van een sf-film citerend, *the invasion of the body snatchers* zou willen noemen.

WIENS BROOD MEN EET...

Zomer 1999 in Berkeley. Een honderdtal pas afgestudeerde studenten komt naar de *graduation ceremony*, uitgedost in *cap and gown* zoals we dat kennen van ettelijke televisieseries. Alleen hebben ze op het klassieke hoofdeksel het logo van de universiteit vervangen door dat van Novartis, voorheen Sandoz. Deze Zwitserse farmaceutische gigant, producent van onder meer genetisch gewijzigde zaden, heeft in november 1998 een hoogst controversiële deal met Berkeley gesloten. Het contract geeft de firma verregaande toegang tot de resultaten van onderzoek in het departement *plant and microbial biology*, ook van research die met geld van de overheid is betaald.

Dat is slechts een van de incidenten die zich de laatste jaren op Amerikaanse campussen hebben afgespeeld. Want zo te zien is er reden tot grote ongerustheid.

Wetenschappelijke vooruitgang bestaat bij de gratie van

openheid, van vrije uitwisseling van grote en kleine vondsten, van beschikbaarheid van onmisbare technologie. Hier vallen de eerste slachtoffers. Bedrijven die research betalen eisen van de onderzoekers dat zij hun methoden en resultaten slechts kenbaar maken nadat de sponsor volop de tijd heeft gehad om te zien of er een lucratief patent in zit. Dat vertraagt de gang van de wetenschap. De dwang om onderzoek af te schermen veroorzaakt ook conflicten tussen directe collega's. Ook wie niet in opdracht van een bedrijf werkt, schermt zijn activiteiten af. Want voor je het weet loopt iemand uit je omgeving met je ideeën naar 'zijn' bedrijf. Zeker nu duizenden universitaire researchers ook aandelen hebben in Novartis en soortgenoten.

Manipulatie van onderzoeksresultaten, wetenschappelijk wangedrag dus, is een tweede risico. Manifeste voorbeelden, zeker aan prestigieuze universiteiten, zijn zeldzaam. Wat wel vaak voorkomt is gedrag in de schemerzone tussen wat kan en wat niet kan. De *New England Journal of Medicine*, niet een van de minste in de rij van medisch-wetenschappelijke vakbladen, had in zijn nummer van 28 augustus 1997 twee bijdragen over de mogelijke effecten van een bepaalde dieetpil op de werking van het hart. Een artikel somt een hele reeks risico's op, een ander ziet geen enkel probleem. Jawel, de twee auteurs van het positieve stuk deden onderzoek met het geld van het farmaceutisch bedrijf dat de pil op de markt bracht. De anderen hadden de handen vrij. Een tweede voorbeeld: in de *Journal of the American Medical Association* van 20 oktober 1999 brach-

ten vijf onderzoekers verslag uit over een studie waarin zij vijfenzeftig artikels over nieuwe kankermedicamenten screenden. Research die gesponsord was door de geneesmiddelenindustrie leverde slechts in 5 procent van de gevallen verwijzingen naar negatieve neveneffecten op. Onderzoek dat los stond van zo'n financiering bracht artikels op waarin dat percentage 38 procent bedroeg.

Wie het geld levert kan bepalen wat vooraan moet staan op de agenda van universitaire onderzoekers. Nu reeds is zichtbaar dat op die agenda minder en minder plaats is voor research die de aandeelhouders niet rijker zal maken: over duurzame landbouw, over risico's van genetisch gewijzigde gewassen en over geneesmiddelen tegen tropische ziekten (zoals rivierblindheid, leverparasieten en zelfs malaria). Wat dat laatste betreft: Artsen zonder Grenzen is van plan om de farmaceutische industrie te bestoken met klachten daarover. Die ngo mag gerust ook in de richting van de universitaire wereld kijken.

Uiteindelijk zal de raid die het bedrijfsleven momenteel op de universiteiten uitvoert ook voor de industrie nefaste gevolgen hebben. Fundamentele doorbraken, zoals de biotechnologische revolutie, zijn er gekomen omdat er in het verleden centen waren voor onderzoekers die in alle vrijheid hun nieuwsgierigheid op de natuur konden loslaten. Commercialisering van de gedachten leidt ertoe dat de gedachten niet langer vrij zijn. Er is dan alleen het snelle geldgewin.

EEN VIRUS MET HOGE VERSPREIDING

Denk vooral niet dat dergelijke risico's zich alleen in de wereld van de scheikunde, de fysica of de biologie voordoen. De universiteit van Florida stond in juni vorig jaar in rep en roer toen bleek dat een docent criminologie drie miljoen dollar van de *private-prison industry* had gekregen om via wetenschappelijke publicaties de privatisering van het gevangeniswezen te promoten. Bovendien had hij ook aandelen in een van die bedrijven.

Amerika, het lijkt zo veraf. En er is het geruststellend besef dat niet alles wat daar ontspoort ook daadwerkelijk de oceaan oversteekt. Tot je een Nederlands boek te lezen krijgt dat in 1999 beschrijft hoe bij onze noorderburen 'de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt'. André Köbben en Henk Tromp, antropologen van de universiteit van Leiden, brengen in *De onwelkome boodschap* een rist verhalen die erg Amerikaans klinken. Ik citeer een van hun bevindingen: 'Wat gebeurt er als een onderzoeker in Nederland zich in zijn relatie met de farmaceutische industrie als een dissident gedraagt? Volgens kenners van dit wereldje is er dan een vast patroon van reacties. Aanvankelijk reageert de industrie aardig en tegemoetkomend: Ga maar eens praten met die of die belangrijke onderzoeker, die zal je laten zien hoe het werkelijk zit. Woont die in Amerika? Geen nood, wij betalen reis- en verblijfkosten. Voegt de betrokkene zich echter niet, dan trekt men zijn bevindingen of zelfs zijn integriteit al gauw in twijfel. Zo iemand raakt geïsoleerd. Soms komt het dan tot een clash,

maar dat is uitzonderlijk. De meesten conformeren zich vroeg of laat; ze komen zogezegd tot inkeer: eigenlijk bedoelen die mensen van de industrie het zo kwaad nog niet.'

TERUG NAAR VLAANDEREN

Precieze informatie over de stand van zaken aan de Vlaamse universiteiten is er niet. We kunnen, voorzover ik weet, nog niet leunen op de schouders van een plaatselijke Köbben of Tromp. En, ach, Amerikaanse toestanden zullen hier nog wel niet woekeren. Maar je moet al doof en blind zijn om niet te merken dat de trend in de richting van meer en hechtere banden met het bedrijfsleven er goed en wel is. Nu is volstrekte immuniteit tegen de risico's van deze ontwikkeling een onbereikbaar goed. Maar misschien is er toch een vaccin dat de kansen op zware besmetting beperkt. Zo kan men denken aan een soort van budgettaire zelfcensuur: een universiteit zou het aandeel van bankiers en industriëlen in haar begroting kunnen begrenzen tot een bepaald percentage. Grote ngo's doen dat al in hun zoektocht naar commerciële sponsors. Het World Wildlife Fund, bijvoorbeeld, legt de grens op 3 procent. Anders loopt de afhankelijkheid van wat het zakenleven te bieden heeft te hoog op. Uiteraard applaudiseert de politieke overheid als universiteiten voor het geld met een bedrijf trouwen. Dan kan zij besparen. Maar diezelfde overheid zal, als het huwelijk om een of andere reden op de klippen loopt, haar bijdrage niet automatisch vermeerderen. En dat maakt de universiteit precies zo kwetsbaar, want na

verloop van tijd verslaafd aan een continue aanvoer van sponsorgeld.

Waar moeten de centen dan wel vandaan komen, als ook de staat de portefeuille niet wijder openzet? Een mogelijkheid is een drastische verhoging van het inschrijvingsgeld. Dat ligt nu in de buurt van twintigduizend frank. Veel te weinig eigenlijk. Er zijn duizenden studenten met een eigen auto. Die ze van hun ouders gekregen hebben. Velen kunnen zich als kotstudent de luxe permitteren van een studio, een kabelaansluiting, een gsm en wat nog meer. Een inschrijvingsgeld van om en bij de tachtigduizend frank zal hun gezin geen pijn doen. Of dat jongeren met niet zo'n bemiddelde ouders van de universiteit zal weghouden? Dat hangt af van wat men als compensatie aanreikt. Het is perfect mogelijk om wie het echt nodig heeft van die hoge som vrij te stellen. Daar dienen, uiteraard aangepaste, studiebeurzen voor.

Stel dat het vaccin toch niet werkt. Dat docenten en onderzoekers alsnog schatplichtig worden aan de rijke partners van hun universiteit. Dan is het tijd om een instantie in het leven te roepen die Köbben en Tromp nogal deftig een 'Vertrouwenspersoon voor de Wetenschap' noemen: 'zij of hij zou niet zozeer moeten optreden als een engel der wrake, maar veeleer een normatief houvast moeten bieden aan individuele onderzoekers en instellingen, en ook voorstellen doen hoe geschillen op dit terrein te beslechten.' Een ombudsman dus, met groot wetenschappelijk en moreel gezag.

Dit stuk begon in Leuven, laat me daar ook eindigen. Tussen 6 en 18 april kiest de Katholieke Universiteit zich een nieuwe rector. Er is slechts één kandidaat: de man die de post nu bezet, André Oosterlinck. In zo'n situatie is de kans klein dat er een fors debat zal ontstaan. Er zijn anders thema's en vragen genoeg. Zoals: Leuven is toch niet te koop, zeker?

BRONNEN

'The Kept University', in *The Atlantic Monthly*, vol. 285, nr. 3, maart 2000 te lezen op www.theatlantic.com/politics/politics.htm.

Köbben, A. & Tromp, H., *De onwelkome boodschap. Of hoe de vrijheid van wetenschap bedreigd wordt*, Amsterdam, Jan Mets, 1999.

Het artikel over *conflicts of interest* in kankeronderzoek (van 20 oktober 1999) is te vinden op de website van de American Medical Association: www.jama.ama-assn.org. Een verwant artikel in *The New England Journal of Medicine* (van 28 augustus 1997) staat op www.nejm.org.

De Morgen, 26 maart 2000

VARIA

KIJKCIJFERS

Kijkcijfers: ik krijg er wat van. Niet het element van competitie tussen zenders stoort me. Het gaat me om de definitie van wat veel en wat weinig is. *Ter Zake*, bijvoorbeeld, heeft op Canvas een publiek dat dagelijks zo'n tweehonderdduizend mannen en vrouwen groot is. *Slechts* tweehonderdduizend zeggen zij die in dag- en weekbladen over televisie kakelen. De enige maatstaf voor succes is blijkbaar een programma dat over het halfmiljoen kijkers trekt. Er is een andere en betere meetstok te bedenken: het aantal mensen dat langs meer traditionele wegen, een boek of een panelgesprek, te bereiken is. De laatste vijfendertig jaar heb ik alles samen zowat duizend lezingen gehouden. Voor KWB'ers, Socialistische Vooruitziende Vrouwen en Rotary-makkers. Van Assenede tot Zonhoven. Een enkele keer waren er een paar honderd toehoorders, soms amper tien. Het gemiddelde moet rond de dertig liggen. Dat betekent dat ik in de loop van een half mensenleven, via een investering van vele duizenden uren intensieve arbeid, een 'kijkcijfer' van dertigduizend heb gehaald. En *Ter Zake* boekt elke dag het veelvoud daarvan. Waarover klagen we dan?

BRANCHEVERVAGING

Er valt niet naast te kijken: overal sneuvelen de grenzen tussen territoria. Banken nemen in hun productgamma

verzekeringen op en assuranties verstrekken als institutionele beleggers krediet en openen spaarbanken. Notarissen zijn bedrijvig als belastingconsulent. Advocaten werpen zich op als bemiddelaar bij huwelijksproblemen of schrijven, aan negenduizend frank per uur, koninklijke besluiten voor haastige ministers. Ook tussen de politiek en de media verbleken de grenzen. Politici worden entertainers. Er is geen spelprogramma op televisie of Bert Anciaux is er in te zien geweest. En entertainers worden politici, zoals Tom Lanoye dat zo mooi, zij het twijfelend, demonstreert. Journalisten spelen rechter en rechters brengen officiële documenten, als ware het kopij, naar de krant.

Die branchevervaging levert boeiende spektakels op. Er zijn spannende grensgevechten en hier en daar ontpoppen er zich onvermoede talenten. Maar grote verwarring is ons deel. De *who is who*'s die we in ons brein hebben opgeslagen zijn hopeloos verouderd. En hoe evalueren we die heen en weer lopende dames en heren? Wegen we een politicus als volksvertegenwoordiger of als televisiegezicht? Beoordelen we een journalist als leverancier van nieuws of als speurder?

LE GRAND-HORNU

The Atlantic Monthly, een Amerikaans tijdschrift, vertelt in zijn aflevering van december 1997 een verhaal dat tegelijkertijd vreemd en vertrouwd in de oren klinkt. Het gaat over de merkwaardige neiging van grote bedrijven om voor hun kaderpersoneel stedelijke eilanden uit te bou-

wen: kantoren, woningen, flats, scholen, sportvelden, winkelcentra die alleen voor het eigen volk toegankelijk zijn. Een hoge omheining en een privé-politie bewaken de toegang. Verkeerscodes en normen voor ruimtelijke ordening zijn op maat gemaakt. In de vroege jaren zestig waren er een duizend van die '*residential communities with defended perimeters*'. Dertig jaar later wordt hun aantal op ruim honderdduizend geraamd. Verhofstadt had het in zijn eerste *Burgermanifest* over het recht van de burger om uit de staat te treden. Amerikaanse bedrijven gaan nog veel verder: zij stappen met hun mensen uit de publieke ruimte.

Een vertrouwd beeld? Ja, want in Vlaanderen was de verzuiling op hetzelfde procédé gevestigd: een zelfgekozen isolement. Maar meer nog doet het verhaal van *The Atlantic Monthly* mij denken aan de site van Le Grand-Hornu. In dit Henegouwse plaatsje bouwden mijnbazen vanaf 1825 een ware stad op rond hun bedrijf: werkplaatsen, kantoren, honderden arbeiderswoningen, scholen, een ziekenhuis, sportaccommodatie. Er kwamen een brandweerkorps, een fanfare, een koor, allerlei clubs. Liefdadigheid speelde een rol. Maar het was vooral een kwestie van sociale controle. Ploegbazen kregen een woning op strategisch gelegen plaatsen in de wijk. Ontspanning en onderwijs stonden onder toezicht van de patroons.

Bezoek de historische site van Le Grand-Hornu. Bezoek de toekomst.

— — —
DeMorgen, 12 februari 1998

Mijn buitenland

Maandenlang heb ik van dichtbij de strijd om een jong leven meegemaakt. Leukemie was de vijand, solidariteit de bondgenoot. Miljoenen donors, van Australië tot Finland, zijn gescreeend op compatibel ruggenmerg. Honderden mensen hebben zich gemeld als bloedgever. Kortom, de mensheid op haar best. De ziekte heeft het uiteindelijk gehaald. Naast al het verdriet om het verlies is er ook de herinnering aan die tomeloze bereidheid tot helpen.

In diezelfde periode luisterde ik, op een bijeenkomst over de internationale tribunalen van Den Haag en Arusha, naar de gruwelijke verhalen uit Bosnië en Rwanda. Het congres was begonnen met het reciteren van de droge cijfers over de doden van een kwarteeuw genocide en burgeroorlog: Afghanistan 2.000.000, Angola 1.500.000, Argentinië 25.000, Bangladesh 1.500.000, Cambodja 2.000.000, Chili 30.000, El Salvador 70.000, Ethiopië 300.000, Filipijnen 50.000, Guatemala 60.000, Indonesië 1.200.000, Irak 600.000, Jemen 100.000, Libanon 150.000, Liberia 150.000, Mozambique 110.000, Nigeria 1.000.000, Peru 50.000, Oeganda 600.000, Soedan 600.000. Er dan zijn er nog Algerië, Bosnië, Burundi, Rwanda, Vietnam en de oorlogen waar helemaal niemand wakker van ligt. Vele van deze doden zijn omgebracht met wapens die wij, Belgen, geleverd hebben. Nergens is dat zo goed voelbaar (hoorbaar?) als in Ethiopië. Daar klinkt, in de inlandse taal, de verzamelnaam voor handwapens als 'belgiek'.

Vreemde wezens zijn we. Terecht vechten we verbeteren om één leven te redden en tegelijkertijd exporteren we de dood.

De symptomen van deze schizofrenie zitten niet alleen in wat ik daarnet neerschreef. We mobiliseren medische spitstechnologie om een prematuur kind van nog geen achthonderd gram in leven te houden. Wie zal het ons kwalijk nemen? Dat heet vooruitgang. Maar elke week sneuvelen er, op een of ander kruispunt, een paar kinderen en toch lusten we de onbemande camera's niet. Belgische ministers pronken op conferenties tegen antipersoonsmijnen, maar ze leveren wel mitrailleurs aan Guatemala en militaire knowhow aan Kenia. Onze universiteiten zetten hele horden wetenschapsmensen en honderden miljoenen franken in voor de strijd tegen kanker, maar er is daar nauwelijks geld en goesting voor onderzoek over een van de grootste killers van onze tijd, de oorlog.

(Dubbelzinnigheid kleurt ook de kleine dingen. Eén voorbeeld maar. Vele Vlaamse tieners lopen met een halve ijzerwinkel in de mond. Een hoop geld en ongemak als prijs voor een mooi gebit. Aan de andere kant teisteren ze hun lichaam met mierzoete frisdranken en calorierijke snoep. Als ze al niet, met behulp van de sigaret, aan de sloop van hun longen begonnen zijn.)

Er vallen vele verklaringen te bedenken voor deze gespletenheid. Die ene zieke jongeman waarvoor we vechten is vlakbij. En de burgeroorlog in de buurt van Algiers is zo ver weg. (Hoewel, er zijn toch de bijna dagelijkse beel-

den in het televisiejournaal?) Je kunt je voor een zieke vriend als donor melden. Maar wat kun je aan die genocide in Oost-Congo doen? En dan zijn er de cynische argumenten. Zoals 'zaken zijn zaken': als België geen wapens verkoopt, doen de anderen het wel. Of 'zo zit diplomatie nu eenmaal in elkaar'. En er is 'de gunstige weerslag op de werkgelegenheid'.

Mensen bezitten een onuitputtelijk vermogen om in alle gemoedsrust met dubbelhartigheid om te gaan.

Janus is onze naam.

De Morgen, 20 november 1997

Geef me één goede reden om Genève te bezoeken, zucht mijn collega als hij hoort dat ik daar pas geweest ben. Het museum van het Internationale Rode Kruis, zeg ik. Wat je er te zien en te horen krijgt, vaccineert je voor jaren tegen de illusie dat de wereld er deze eeuw vrediger op geworden is. Je wandelt er tussen de twee miljoen steekkaarten waarin de krijgsgevangenen uit de Eerste Wereldoorlog tot leven komen. Of je gaat met zeventien andere bezoekers even zitten, neen even staan, in de zes vierkante meter van een Cambodjaanse cel.

Het museum toont met beeld en geluid wat Michael Ignatieff in zijn jongste boek, *The Warrior's Honor. Ethnic War and the Modern Conscience* (Londen, 1998) in woorden giet: oorlog is een monster dat voortdurend van gedaante verandert en in die metamorfose verliezen ethische principes keer op keer hun kracht en betekenis. Het is geen toeval, schrijft hij, dat juist de veldslag bij Solferino (24 juni 1859) Henri Dunant aan het bedenken van het Rode Kruis zette. Een paar eeuwen lang had oorlogsvoering gehoorzaamd aan een min of meer vaste etiquette, *the warrior's honor*. Bijvoorbeeld, dat men toch best spaarzaam omging met soldaten en de gewonden beter een goede verzorging gaf. Huurlingen waren immers duur en vrijwilligers schaars. Met de democratisering van de legers, halverwege de negentiende eeuw, geraakte die erecode in verval. De dienstplicht bleek een bijna onuitputtelijke le-

verancier van kanonnenvlees te zijn. De technologie, onder meer de introductie van het machinegeweer, deed de rest. De slag bij Solferino produceerde niet alleen zo'n veertigduizend doden, maar liet evenzovele gewonden verkommeren. Dunant wist wat nodig was: spelregels die de oorlog in zijn nieuwe gestalte iets beschaafder dienden te maken. Hij schreef de eerste lijnen van wat de bijbel van het humanitair recht zou worden, met in het hart van dat boek de Conventies van Genève. Sluitend is de bescherming van soldaten en burgers nooit geweest. Dat tonen Passendale, Coventry, Dresden en de vele andere *killing fields* maar al te goed. Toch kon de vlag met het rode kruis (of de halve maan) nu en dan een beetje beschaving redden.

Er zit nu al enkele jaren sleet op die bijbel. Oorlog kruipt sluipend in een weer andere gedaante. Ignatieff zwierf door Bosnië, Rwanda, Somalië, Irak en Afghanistan. Hij zag er de oorlog in zijn meest recente versie: de Servische militia in Mirkovci, de mannen met hun machetes in Kigali, de kindsoldaten en hun kalasjnikovs in Mogadishu, de krijgsheren van de Taliban. In die regio's vervagen grenzen: tussen soldaten en burgers, tussen daders en slachtoffers, tussen ideologie en de strijd om drugroutes. Oorlog, zegt Ignatieff, was voorheen het werk van militairen, nu van *irregulars* met namen als majoor Rambo, kapitein Double Trouble en generaal Snake. In zo'n context werken de Conventies van Genève niet. Daarom is oorlog vandaag zo onvoorspelbaar en zo wreed. De bevolking is vogelvrijer dan ooit. En zelfs de medewerkers van

het Internationale Rode Kruis en van de VN worden uit de lucht geschoten.

Op dat punt in zijn betoog weeft Ignatieff een tweede rode draad door het verhaal. De ontsporing van de oorlogsvoering is niet alleen dodelijk voor wie er in verstrikt geraakt. Die ontwikkeling beschadigt ook het morele draagvlak waarop het engagement van het rijke Westen rust. De VN-operaties in Somalië, Liberia, Rwanda en Bosnië zijn ontworpen in het besef dat de strijdende partijen daar het humanitair recht kennen en er zullen naar leven. Dat de oorlog in die landen nog langs de lijnen van enige redelijkheid loopt. Dat is niet zo, helemaal niet. Die misvatting verwekt het ene fiasco na het andere. Het gevolg is dat wij nu de neiging hebben om met zijn allen af te haken. De bereidheid om te helpen slaat om in wat Ignatieff *moral disgust* noemt, de halve weerzin die ons doet zeggen: als die gasten ginder elkaar willen uitmoorden, voor ons niet gelaten.

We staan weer even ver als op die 24ste juni van 1859, ginder in Solferino.

De Morgen, 7 januari 1999

STRAFFELOOSHEID

De plaats is een geïmproviseerde rechtszaal in Addis Abeba, Ethiopië. Op de beklagdenbanken zitten een vijftigtal hoge heren uit de Mengistu-tijd. Tussen 1974 en 1991 heeft hun marxistisch-leninistisch regime het land in een puinhoop veranderd. Hun blinde repressie maakte tienduizenden slachtoffers. Hongersnood, ook een wapen in hun strijd tegen de oppositie, dunde de bevolking uit. Dag na dag vertellen getuigen en overlevenden in deze kille ruimte ijzingwekkende verhalen over ontvoeringen, verdwijningen, martelingen. Het verdriet klinkt het diepst als, telkens opnieuw, de klacht komt dat de Mengistu-politie hen verbood te treuren om wie vermoord was. Hardop jammeren in de woning van de overledene, met familie en vrienden, is de kern van het afscheidsritueel in Ethiopië.

Dit is rechtbank en waarheidscommissie tegelijk.

Voor mij, buitenlandse waarnemer, heeft het hele gebeuren iets hallucinants. In mijn hoofd wonen de beelden van de naoorlogse berechting van de collaborateurs, de zwarten van bij ons. Gejouw als het publiek de straf te mild vond, applaus als de doodstraf viel. Hier, in Addis, niets daarvan. Iedereen luistert ademloos. De beschuldigten kunnen rustig het woord nemen. Boven het hoofd van de openbare aanklager, tegen het plafond, hangt een reusachtig schild met hamer en sikkel, de symbolen van het bewind dat nu gevonnist wordt. (Het is alsof onze krijgsraden van een halve eeuw geleden gezeteld zouden hebben

onder het hakenkruis.) Als de elektriciteit even uitvalt verhuizen beklagden en publiek naar een aanpalende tuin. Er is zon, thee en er wordt wat gewandeld. Alleen een paar soldaten scheiden de slachtoffers van hun beulen.

Het is de sereniteit die op mij de meeste indruk maakt. Toch is wat hier in Addis gebeurt een totale breuk met het verleden. Voor het eerst in de geschiedenis van dit land staan machthebbers terecht. De cyclus van de straffeloosheid, bron van terreur en tegenterreur, is doorbroken.

Zo'n vierduizend kilometer daar vandaan, in Den Haag, worstelen de rechters van het Joegoslavië-tribunaal met een Europese variant van de straffeloosheid. Het dreigt een hopeloos gevecht te worden. De middelen zijn te schaars, de tijd te kort, het geduld van de Verenigde Naties te beperkt, het opgraven van bewijsmateriaal te zeer belemmerd. En het cruciaal moment moet nog komen: de aanhouding van Karadzic en Mladic. De aarzelingen om die operatie uit te voeren zijn talrijk. Eén dode Amerikaan en de Verenigde Staten trekken hun troepen uit Bosnië terug. Lees daarover Kissinger in de *Los Angeles Times*: 'Er is geen enkel Amerikaans nationaal belang dat het verlies van levens voor het creëren van een multi-etnische staat in Bosnië rechtvaardigt.'

De keuze tussen straffen of alles op zijn beloop laten is wat in de Engelse taal '*a devil's choice*' heet. Elke optie houdt vreselijke risico's in. Karadzic en Mladic voor hun rechters brengen kan de Bosnische brand weer doen op-laaïen. Maar ze ongemoeid laten betekent zo goed als ze-

ker dat elders in de wereld klonen aan het werk zullen gaan, met nieuwe schendingen van mensenrechten als gevolg.

Het blijft dansen op een slappe koord.

De Morgen, 9 oktober 1997

Addis Abeba, september 1998. Getuige nummer 522 is een vrouw van zeventig. Zij vertelt over de moord op haar dochter. De zitting is begonnen met de melding dat kolonel Teka Tulu, een van de beklaagden, in de gevangenis gestorven is.

Vier jaar al volg ik, soms ter plaatse, de processen tegen de top van het Mengistu-regime. Het relaas over folteringen en executies lijkt wel eindeloos. Men wist er blijkbaar goed wat de catalogus van gruwelen te bieden heeft. Toch dachten de beulen nu en dan te moeten innoveren. De dochter waarvan sprake is eerst gedwongen gedroogde pepers te pletten, daarna is ze geGESELD en naakt op een bed van de bijtende specerijen vastgebonden. Tot ze van uitputting stierf. Zeker zo vaardig waren de folteraars in de psychologische kweIling van de familieleden van hun slachtoffers. Ouders van wie een kind was neergeknald dienden de kogels te betalen, vijf dollar per stuk. En openlijk treuren was niet toegestaan. Dat deed de pijn om het verlies ontzaglijk toenemen. Een begrafenis is in Ethiopië een gebeurtenis waaraan de hele buurt deelneemt. In de straat van de overledene zet men een grote tent. Drie dagen lang zitten de mensen er te huilen, soms hardop te jammeren. Wie dat verbiedt pleegt een tweede moord, nu op de ziel van de dode.

De huidige regering in Addis heeft altijd al beloofd dat de verantwoordelijken voor de slachting de doodstraf zul-

len krijgen. Dat zint de landen van het beschaafde Westen niet. Enige tijd geleden trokken enkele Europese diplomaten naar de Ethiopische minister van Justitie. Hun boodschap: wij zullen het niet op prijs stellen als er executies komen. De Belgische ambassadeur vertelde me dat de minister hem, na het onderhoud, even terzijde nam en hem vroeg of hij wel wist hoeveel collaborateurs ons land had terechtgesteld, kort na de Tweede Wereldoorlog. Het waren er 242, zei de minister. Goed zo.

Ik heb begrip voor de houding van de Ethiopische leiders. Of beter: ik had begrip. Want begin oktober van dit jaar hebben ze zo'n dertig hoge militairen uit het Mengistu-leger zonder vorm van proces vrijgelaten. Die zaten al zeven jaar vast, wachtend op hun straf. Dat hoeft blijkbaar niet meer. Er is een eenvoudige verklaring voor deze onverwachte mildheid. Buurland Eritrea is Ethiopië binnengevallen. Al wie ervaring heeft met oorlogsvoering is nu welkom. Zeker als het om piloten gaat, want het land werkt nog met de Migs die het in de tijd van toen van de Sovjet-Unie heeft gekocht.

Zullen we maar weer eens zeggen: dat is nu Afrika? Beter niet. Amerikanen en Britten hebben na de overwinning op Duitsland op grote schaal hetzelfde gedaan. Honderden nazi's, notoire misdadigers soms, zijn ongestraft gebleven. Omdat ze het Westen diensten konden leveren tijdens de Koude Oorlog. Zelfs onze Robert Verbelen, tijdens de Duitse bezetting leider van het zwartste doodseskader, is zo aan de Belgische krijgsraad ontsnapt. Dertig

jaar later, bij de val van het Franco-regime in Spanje, hebben de democratische partijen ingestemd met een onvoorwaardelijke amnestie voor de leiders van de pas verjaagde dictatuur. Om de lieve vrede, zo blijkt. En als Thatcher onlangs Pinochet demonstratief op de thee vroeg, ligt dat dan niet in dezelfde lijn? Straffeloosheid is een kwaal van alle tijden.

Maar toch. Eerder dit jaar is in Rome door de Verenigde Naties beslist dat er een Permanent Internationaal Tribunaal komt. Dat zou, als alles goed gaat, in de toekomst kunnen verhinderen dat schendingen van mensenrechten ongestraft blijven. Als alles goed gaat, want er zijn nog zoveel aarzelingen te overwinnen. Nietwaar, Verenigde Staten van Amerika? Maar laten we, nu het morgen Kerstmis is, hoop voorrang geven op scepticisme.

De Morgen, 24 december 1998

MANDELA IN VLAANDEREN

Het was te verwachten dat Nelson Mandela in het Belgisch amnestiedebat zou opduiken. Van Vlaamse zijde is de zwarte voorman de Franstaligen als model van vergevingsgezindheid voorgehouden. Het was te verwachten, maar is het terecht?

Sinds zijn aantreden als president heeft Mandela al herhaaldelijk amnestie beloofd aan wie zich tijdens het apartheidsverleden aan politiek-geïnspireerde misdaden schuldig heeft gemaakt. Hij wil geen heksenjacht, geen bijltjesdag. Blijkbaar is een meerderheid binnen de ANC-top hem daarin gevolgd. Dat de leiders van de zwarten (en van de kleurlingen) zo gematigd willen omgaan met de criminele kant van het apartheidsregime wekt verbazing, zeker voor wie de vergelijking met België maakt. Het lijden van zwarten en kleurlingen heeft geen vier, maar tien-tallen jaren aangesleept en ging ook veel dieper. Vanwaar komt dan die bereidheid om te vergeven?

Laat me eerst het beeld dat hier te lande over de Zuid-Afrikaanse situatie wordt verspreid van enkele nuances voorzien. Eén: de regering-Mandela wil wel vergeven, maar niet vergeten. Eerstdaags gaat in Pretoria een *Truth Commission* van start. Het gaat om een groep van gerenommeerde juristen die in opdracht van de regering een nauwkeurige inventaris zullen aanleggen van wat er voor 1991 in Zuid-Afrika aan misdaden tegen de mensheid is begaan. De *Truth Commission* zal het verleden zwart op

wit vastleggen om zo te verhinderen dat in het collectief geheugen van de Zuid-Afrikaanse samenleving blinde vlekken ontstaan. Twee: niet iedereen in het ANC en in kringen van ngo's is gelukkig met het geplande amnestiebeleid. In de kranten verschijnen boze lezersbrieven. Loyd Vogelmann die aan de Universiteit van Witwatersrand een *Centre for the Study of Violence and Reconciliation* leidt, vertelde mij dat amnestie vele zwarten ertoe zal aanzetten om zelf het recht in handen te nemen en om wraak te nemen op (willekeurige) blanken.

Die nuances doen niets af van het feit dat het Zuid-Afrika van na 1991 zich helemaal anders gedraagt dan het België van na 1944. De vraag blijft dus: hoe komt dat?

Afrikaanse collega's van mij zeggen en schrijven dat zwarten vanuit hun cultuur een grote bereidheid tot vergeven en vergeven vertonen. Er is in Zuid-Afrika voor die vergevingsgezindheid een inheemse term ontworpen: *ubuntu*. Mandela is daarvan een treffend voorbeeld: zevenentwintig jaar gevangenschap en blijkbaar geen spoor van rancune of haat, wel integendeel. Er zijn andere voorbeelden. Jomo Kenyatta zat tijdens de Britse aanwezigheid in Kenia jarenlang gevangen, maar ontpopte zich, als leider van het onafhankelijke Kenia, als een vurig anglofiel. Ian Smith stortte het oude Rhodesië in een bittere burgeroorlog waarbij duizenden zwarten het leven verloren, maar hij ging na de onafhankelijkheid vrijuit en werd door de zwarte bevolking als lid van het nieuwe parlement geduld. Zwarten hebben een *short memory of hate*, schrijft

de Nigeraanse politicoloog Ali Mazrui. Het is trouwens opvallend hoe verschillend de blanken in dat continent reageren op het leed dat hun in het verleden is overkomen. In Zuid-Afrika willen, bijvoorbeeld, de afstammelingen van de Boeren vergeten noch vergeven wat hun tachtig, negentig jaar geleden door de Engelsen is aangedaan.

Ubuntu of niet, er speelt nog iets anders. Niet alles in Mandela's voorkeur voor amnestie berust op vergevingsgezindheid. Men mag niet vergeten dat de geplande amnestiewetgeving ook van toepassing zal zijn op de terreurdaden (of verzetsdaden, zo men wil) van het ANC. Niet weinigen in de entourage van de president hebben die spons broodnodig. Bovendien, en dat is eigenlijk de belangrijkste overweging, zal amnestie ook de vrucht van politiek realisme zijn. De overgang in Zuid-Afrika is onderhandeld tussen zwarten, kleurlingen en blanken. De blanken zijn niet, anders dan in het geval van de Belgische collaborateurs in september 1944, overwonnen of op de vlucht. Mandela moet de *white men* ontzien, ook zij die in het leger en in de politie verantwoordelijk waren voor de terreur van de apartheid. Zijn machtsbasis is wankel en hij wil die ongetwijfeld niet in gevaar brengen door een hek-senjacht te ontketen. Het is dezelfde omzichtigheid die de jonge democratieën in Latijns-Amerika in hun omgang met de misdaden van het verleden laten zien. In Chili en Argentinië, bijvoorbeeld, worden de legerofficiëren – ook zij die de doodseskaders aanvoerden – meestal ontzien omdat een militaire coup nooit veraf is. Ook de feitelijke am-

nestie die de postcommunistische leiders in Hongarije, Polen, Slowakije en Tsjechië hebben ingevoerd, heeft eenzelfde oorsprong. Ook daar is de overgang voorbereid of onderhandeld in samenspraak met de communistische gezagsdragers. Ook daar is de invloed van het oude regime niet uitgeschakeld.

Hoe verschillend lagen de kaarten in het België van na 1944. De collaborateurs waren verslagen. Waarom zou men hen ontzien hebben?

Mandela's naam klonk misschien goed op de IJzervlakte, maar hij is geen geschikt argument voor wie clementie bepleit voor de Belgische collaborateurs. Er zijn andere en betere overtuigingsstukken.

De Standaard, 3 april 1994

AMNESTIE : DE ZUID-AFRIKAANSE VERSIE

Marlene Bosset leidt in Kaapstad het *Trauma Centre for the Victims of Violence and Torture*. Dagelijks ziet zij enkele van de menselijke wrakken die het apartheidsregime heeft voortgebracht. Zelf is zij ook een slachtoffer. Zij is zwarte en is met haar ouders en broers, jaren geleden al, uit hun huis gezet. Haar vader is psychisch-geschonden, zegt zij. Haar broer werd gefolterd. Zij vluchtte naar het buitenland. Het gesprek dat ik met haar had, ging over de *Truth Commission*, de Waarheidscommissie die in Zuid-Afrika het verleden in kaart moet brengen en de weg naar amnestie en wederzijdse vergeving moet vrijmaken. Haar standpunt is kort en krachtig: ik wil niet vergeven en ik wil niet vergeten wat ons is aangedaan. Een van haar collega's in het *Centre* is Michael Lapsley, een in Nieuw-Zeeland geboren priester. Hij verloor in 1990, toen hij in Harare voor het ANC werkte, zijn twee handen bij het openen van een bombrief. Hij bekijkt de Waarheidscommissie anders: wie voor die commissie verschijnt en berouw vertoont, moet amnestie krijgen. Ik moet wel vergeven en vergeten, hoorde ik hem tijdens een tv-debat zeggen, anders blijf ik tot het einde van mijn dagen een slachtoffer en dat wil ik niet.

Dat zijn twee van de reacties die men te horen krijgt als men met Zuid-Afrikanen over amnestie spreekt. De emoties rond deze kwestie zijn de laatste tijd hoog opgelaaide,

want eerstdaags moet de Waarheidscommissie van start gaan. Ik volg dat debat nu zowat een jaar. Wat mij opvalt, is dat er in het praten over de commissie een merkwaardige verglijding optreedt. Oorspronkelijk zou zij in dienst staan van *truth and justice*, van gerechtigheid vooral. Het oogmerk is verschoven: verzoening is nu het doel. Dat ligt trouwens duidelijk verrat in de naamgeving van de wet waarmee de commissie in het leven is geroepen: '*wet op die bevordering van nasionale eenheid en verzoening*'. Erkennen dat men fout is geweest en berouw tonen, is niet langer een voorwaarde om amnestie te krijgen. Politiek correct is hij die vergeeft, want slechts op die wijze verworft Zuid-Afrika wat het nu het meest nodig heeft: een dracht en verbroedering. Daarmee valt de morele last van de operatie op de schouders van wie onder de apartheid geleden hebben: van hen wordt gevraagd dat zij vergiffenis schenken. Tegelijkertijd ebt de bezorgdheid om het lot van de slachtoffers weg en groeit de aandacht voor de daders. In het politieke debat gaat het nu meer om kwesties als *witness protection* (de bescherming van politiemensen die over hun rol in de strijd tegen de anti-apartheidsbeweging komen getuigen) en de vraag of wie amnestie krijgt zijn positie in het staatsapparaat kan behouden.

Uiteraard zijn de blanke Afrikaners de grootste pleitbezorgers van deze ontwikkeling. Zij hebben immers het meest te winnen bij een klimaat van vergeven en vergeten. Vandaar hun oproepen aan de zwarten en kleurlingen om de donkere bladzijden van het verleden voorgoed om te

draaien. Ook bij de ANC-leiding is de bereidheid groot om de spons te vegen over wat er vroeger is gebeurd. Waarachtige vergevingsgezindheid zal daaraan, zeker bij Mandela, niet helemaal vreemd zijn. (Waarbij de tegenstanders van amnestie dan wel meteen de vraag stellen of Mandela in naam van alle slachtoffers vergiffenis kan en mag schenken.) Er spelen echter in de allereerste plaats motieven van politiek-pragmatische aard. In ANC-rangen, ook in de top, zitten mensen die boter op het hoofd hebben. Van sommigen onder hen is geweten dat zij in de trainingskampen van de militaire vleugel van het ANC weinig respect hebben getoond voor de mensenrechten. Ook voor hen wacht een tocht naar de Waarheidscommissie. Onvoorwaardelijke amnestie lokt hen uiteraard aan. Maar er is meer. Er doen geruchten de ronde dat in kringen van de politie en het leger explosief materiaal wordt bewaard waaruit moet blijken dat enkele ANC-topfiguren voor 1990 voor het apartheidsregime gewerkt hebben. Een gangbaar grapje is dat wie het hoofdkwartier van de SaPS (de *South African Police Service*) nadert een vreemd lawaai hoort: het is de combinatie van het geluid dat snippermachines en fotokopieertoestellen maken. Voor de politie bezwaarend bewijsmateriaal verdwijnt, wat voor de chantage van het ANC kan dienen wordt in meerdere exemplaren opgeslagen.

Wat het ANC evenwel het meest tot compromisbereidheid drijft is het gevoel dat amnestie onmisbaar is voor het (wankele) evenwicht waarin het nieuwe Zuid-Afrika

verkeert. Een doorgedreven zoektocht naar *truth and justice* zou, zo hoort men in die kringen keer op keer zeggen, de doodsteek kunnen betekenen voor de jonge democratie. Men moet ook niet vergeten dat de voorlopige grondwet een bepaling bevat die amnestie oplegt. En dat die clausule er helemaal op het einde van de onderhandelingen is ingeschoven, toen de Nationale Partij van De Klerk haar ondertekening van het akkoord daarvan liet afhangen.

In de zwarte gemeenschap groeit de oppositie tegen de zachte opstelling van het ANC zienderogen. Momenteel loopt de weerstand nog langs ongeordende banen. Het zou me niet verbazen als een Winnie Mandela, bijvoorbeeld, dat thema zou aangrijpen om grote groepen van ontevreden zwarten te winnen voor haar radicale standpunten. Ook de ngo's, zoals het Kaapse *Trauma Centre* en de machtige *Lawyers for Human Rights*, betreuren de devaluatie van de Waarheidscommissie. Maar vele van deze ngo's staan voor een verscheurend dilemma. Er is de loyaliteit die zij Mandela niet willen onzeggen. Zij zijn bijgevolg geneigd om hun kritiek te temperen. En er is tegelijkertijd de angst voor een totale verwatering van de Waarheidscommissie.

Het Zuid-Afrikaans verhaal toont eens te meer aan dat amnestie zelden een kwestie van vergevingsgezindheid is. Wat doorweegt is *Realpolitik*. Dat is ook in België te zien. Tweemaal is er in het amnestiedossier een bijna-doorbraak geweest. De eerste keer was dat in 1977, toen de CVP en de PS de Volksunie nodig hadden voor de goedkeuring

van het Egmontpact. Dan verscheen het fameuze zinnetje over verzoening in de regeringsverklaring. Eens dat akkoord gekelderd was, verdween de bereidheid van Cools en consorten om te praten over maatregelen die de pijn van de ex-collaborateurs en hun familie moesten verzachten. Een tweede maal, begin 1988, verliep het op precies dezelfde manier. Het amnestiethema werd en wordt niet om zijn intrinsieke inhoud op de agenda geplaatst, maar omdat het een instrument kan zijn in de besluitvorming rond andere dossiers, die als veel belangrijker ervaren worden.

De Standaard, 17 september 1995

Op 15 december 1995 ging in Zuid-Afrika een gigantische 'operatie waarheid' van start. Een *Truth and Reconciliation Commission* kreeg de opdracht het apartheidsverleden zo goed mogelijk in kaart te brengen. Nu, vijftien maanden later, oogt de inventaris van dat verleden inktzwart. Er zijn in totaal meer dan vijftienduizend getuigenissen opgetekend, met verhalen over ruim vijfentwintig duizend gevallen van moord en foltering – een enkele keer ook op rekening te schrijven van tegenstanders van de apartheid. Maandenlang heeft Zuid-Afrika kunnen luis-teren en kijken naar overlevenden en naar familieleden van slachtoffers die in vaak zeer emotionele hearings kwamen vertellen wat hen overkomen is. Er is ook met ontzetting geluisterd en gekeken naar de daders van al dat onrecht. Want wie publiekelijk bekend kan onder bepaalde voorwaarden vergiffenis krijgen. Al zeventienduizend van deze zondaars hebben langs de weg van de Waarheidscommissie amnestie gevraagd.

Bij ons heeft de pers vooral bericht over de meer spectaculaire dossiers: de sessies met Winnie Mandela, de weigering van oud-president Willem Pieter Botha om voor Desmond Tutu en zijn commissie te verschijnen. Even indrukwekkend echter waren de hearings met woordvoerders van beroepsgroepen die jarenlang de handlangers van het apartheidsbewind zijn geweest. Topindustriëlen, rechters, artsen, psychiaters, advocaten, journalisten heb-

ben verteld hoe zij, dikwijls wetens en willens, de levensduur van het regime hebben verlengd. Zij hebben, meestal toch, schuld bekend. Die opening van zaken heeft de zoektocht naar 'de waarheid' erg vergemakkelijkt.

De apartheid had steunpunten elders in de wereld. In België, bijvoorbeeld. In 1977, het jaar van de moord op Steve Biko, is in ons land Protea opgericht, een Vlaams-Zuid-Afrikaanse contactclub van politici, bedrijfsleiders en coryfeeën uit de wereld van de cultuur. De tekst, waarmee de stichtende leden naar de pers en het publiek stapten, liegt er niet om. Er is sprake van 'onze nieuwsmedia die vaak klakkeloos en kritiekloos' de door de Russen verspreide informatie over Zuid-Afrika overnemen. Een erge zaak, vindt Protea: 'Dat daardoor een gedeelte van onze idealistische jongeren in deze propagandaval trapt is begrijpelijk omdat de jeugd al te gemakkelijk alles zwart-wit ziet en gaat menen dat de blanken in Zuid-Afrika de normale ontwikkeling van de zwarten in de weg staan.' En verder: 'De vele landgenoten die Zuid-Afrika bezochten, hebben de tegenstrijdigheid tussen het veelal door de media opgehangen ongunstige beeld van Zuid-Afrika kunnen vergelijken met de werkelijke toestanden ter plaatse. Zij stelden vast hoe de blanken zich inspannen voor de welvaart en het welzijn van hun niet-blanke landgenoten...' Toen de toestand daar, in de loop van de jaren tachtig, steeds grimmiger werd en de repressie steeds hardvochtiger bleef Protea de eigen waarheid getrouw. In 1986 zal de Zuid-Afrikaan Wynand Malan, nochtans parlamentslid van

de regerende Nasionale Partij, aan Daniël Buyle en Siel van der Donckt over Protea zeggen: 'Ja, die vrienden hoeven wij hier niet. Hun gedachtegoed is voorbijgestreefd, zij zijn blijven steken in het verleden.'

Trouwens, waar blijft de akte van berouw van Protea leden als Herman Candries, Paul Devlies, Bob Gijs, André Monteyne, Jef Valkeniers, Piet van Brabant, John van Waterschoot, Piet van Waeyenberge, Anton van Wilderode? Misschien zijn zij nog op zoek naar een passende formulering? Hier is er een, uit de brief aan de Waarheidscommissie die 127 blanke, Afrikaanssprekende journalisten hebben ondertekend: *'Dit is my oortuiging dat: *Hoewelek nie persoonlik of regstreeks betrokke was by die growwe skending van mensregte nie, ag ek myself moreel mede-verantwoordelik vir wat onder apartheid gebuer het, omdat ons 'n stelsel in stand help hou het waarbinne sulke vergrype kon plaasvind; *Talle van ons in die apartheidsera grootliks blind en doof was vir die politieke aspirasies, die woede en lyding van mede Suid-Afrikaners; *Talle van ons, in die lig van die konteks waarin ons gewerk het, ons lesers nie behoorlik ingelig het oor die onregte van apartheid nie; daardie onregte nie sterk genoeg teengestaan het nie; en waar kennis daarvan bekom is, die ontkennings en gerusstellings van die regering te geredelik aanvaar het; *Ek bied aan almal wat as gevolg hiervan gely het, my opregte verskoning aan en onderneem om alles in die stryd te werp om 'n herhaling van hierdie geskiedenis te voorkom.'*

De Morgen, 15 januari 1998

WAARHEID ?

Vandaag, om 13 uur onze tijd, ontvangt president Mandela het rapport van de Zuid-Afrikaanse *Truth and Reconciliation Commission*. Dat is de (voorlopig?) laatste stap in een maandenlange zoektocht naar de waarheid over de duistere tijden van de apartheid. De zes boekdelen van het verslag proberen in duizenden bladzijden dat verleden vast te leggen. Naast *truth telling* was verzoening tussen zwart, kleurling en blanke en tussen slachtoffer en dader was het andere oogmerk van de commissie.

De operatie ging op 15 december 1995 van start en viel stil in juli 1998. De eindafrekening oogt indrukwekkend. Er zijn 21.000 getuigenissen opgetekend, waarbij iets meer dan 35.000 schendingen van mensenrechten in kaart zijn gebracht. In 50 publieke hoorzittingen hebben 2440 mannen en vrouwen hun verhaal kunnen doen, wat vaak aanleiding heeft gegeven tot zeer emotionele taferelen. In totaal hebben 7060 mensen amnestie aangevraagd voor wat ze in de verdediging voor of in de strijd tegen de apartheid aan misdaden hebben gepleegd. Aan de meesten (zo'n 4700) is vergiffenis geweigerd, omdat niet aan de voorwaarden was voldaan: ze gaven geen volledige openheid van zaken en/of hun misdrijf had geen politiek karakter. In 150 gevallen is het verzoek wel ingewilligd. Voor de overigen loopt de procedure nog. De onderneming heeft tot nog toe ruim twee miljard Belgische frank gekost. (Een peulenschil, zeggen cynici, in vergelijking met wat in to-

taal als gouden handdruk aan opzijgezette krokodillen van het apartheidsregime is uitgekeerd.)

De opdracht van de commissie lag verspreid over drie comités. Het *Human Rights Violations Committee* was belast met de inventaris van het donkere verleden. Het deed dat via de verslagen van de eigen *statement takers* die over het hele land getuigenissen sprokelden en met behulp van de documentatie van binnen- en buitenlandse ngo's. Het Amnesty Committee, de enige onderaannemer van de commissie die noodgedwongen nog een tijdje aan het werk blijft, beraadslaagt over de aanvragen van wie op vergiffenis rekent. Het *Reparation and Rehabilitation Committee* onderzocht de acute noden van getuigen, leverde desgevallend onmiddellijke hulp en formuleerde aanbevelingen over mogelijke compensatie voor de materiële, fysieke en psychologische schade die de slachtoffers hebben opgelopen.

De balans? De architecten van de commissie mikten wel heel hoog. Ze moest gerechtigheid brengen én verzoening, de slachtoffers een stem geven én de daders verleiden om in ruil voor amnestie de tegels te lichten. Het was, zo blijkt nu, te hoog gegrepen. De investering in mensen en middelen was te klein, de planning te optimistisch. En er is op grote schaal sabotage gepleegd. De Nationale Partij en de Inkatha Freedom Party van Chief Mangosothu Buthelezi hebben de commissie, vanuit de overtuiging dat zij niet onpartijdig was of kon zijn, voortdurend beschadigd. Bovendien waren de commissarissen erg afhankelijk

van de medewerking van het leger, de politie en de magistratuur. En die ademen in hun samenstelling en bedrijfscultuur vaak nog de geest van de oude orde uit. Obstructie van het commissiewerk, bijvoorbeeld door de vernietiging van bewijsmateriaal, is daarvan het gevolg geweest. Daardoor is slechts een fractie van het leed en van de schuld aan de oppervlakte gebracht. Er is één laag weggekrabt, meer waarheid dan dat is er niet ontraadseld. En de verzoening dan? Ja, hoe moet dat in een land waar de kloof tussen arm en rijk zo groot blijft? Qua levensstandaard staan de Zuid-Afrikaanse blanken twintigste op de wereldranglijst, juist na Spanje. Hun zwarte medeburgers zijn op nummer 124 te vinden, onmiddellijk na Congo.

En toch. De commissie heeft een uniek zicht opgeleverd op de instrumenten waarmee de onderdrukking jarenlang is mogelijk gemaakt: executies, foltering, afpersing, intimidatie, desinformatie. In die zin zal het verslag elders in de wereld lezen als een postordercatalogus voor toekomstige schenders van mensenrechten. Tegelijkertijd reikt het rapport verweermiddelen aan voor de al even toekomstige slachtoffers. Op de winstrekening van de commissie staat ook de onverwachte biecht van industriëlen en bankiers, van magistraten en advocaten, van dokters en psychiaters. Zij hebben verteld hoe zij, meestal stapje voor stapje, in de perversiteit van de apartheid gezogen zijn. Zuid-Afrika heeft, ten slotte, tussen 15 december 1995 en vandaag het bewijs geleverd dat een waarheidscommissie slechts zin heeft als alle producenten van leed in de inven-

taris opgenomen worden. Het rapport houdt ook het ANC een ongenadige spiegel voor en dat verhoogt de geloofwaardigheid van de hele onderneming.

De levensvatbaarheid van een jonge democratie hangt van zeer vele factoren af. Een gepaste omgang met het verleden is slechts een van de voorwaarden om te slagen. Misschien is Zuid-Afrika daarin juist niet mislukt. Het is de regenboognatie ten volle gegund.

De Morgen, 29 oktober 1998

LATEN WE ER EEN ECHTE WAARHEIDSCOMMISSIE VAN MAKEN

— — — — —

‘Wat verwacht Brussel (..) van een parlementair onderzoek, volgend jaar, naar een politieke moordzaak uit het midden van een vorige eeuw?’ De vraag is van Manu Ruys die in *De Standaard* van 17 december 1999 zo zijn twijfels heeft over het nut van een onderzoekscommissie over de dood, op 17 januari 1961, van Patrice Lumumba. Laat me antwoorden met nog meer vragen. Wat verwacht Den Haag van het huidig debat over wie nu precies rekenschap moet geven voor de wandaden die tijdens de koloniale oorlog in Nederlands-Indië, vijftig jaar geleden, zijn begaan? Wat verwacht Zwitserland van een onderzoek naar de rol van zijn bankiers in de Tweede Wereldoorlog? Of wat dacht Frankrijk te winnen met de heropening van het proces van de collaborateurs Papon, Touvier en Bousquet? Er is een antwoord: omdat samenlevingen het verdringen en verwringen van hun verleden soms niet langer verdragen. Het parlementair onderzoek naar de eventuele Belgische verantwoordelijkheid in de moord op Lumumba kan een eerste stap zijn in de richting van een volwassen omgang met ons koloniaal verleden. Misschien ontstaat dan eindelijk een realistischer beeld dan datgene wat dezelfde Manu Ruys jarenlang verspreid heeft (zie de citaten in de rand van dit artikel). En blijkt wellicht hoezeer in de voor- en nadagen van Kongo’s stap naar de onafhankelijkheid

platte partijpolitiek een rol heeft gespeeld. (Zit er een aanwijzing in de hier gepubliceerde documenten over Joseph-Désiré Mobutu?)

Het zal dan wel nodig zijn om van die parlementaire operatie een echte waarheidscommissie te maken. Hoe je dat doet? Er is de ervaring, de positieve én de negatieve, die uit nu al een twintigtal *truth commissions* te puren is. Bekende zoals de Zuid-Afrikaanse, minder bekende zoals de VN-gestuurde in El Salvador. Dat heeft geleid tot de redactie van '*international guidelines for the creation and operation of truth commissions*'. Die codes gaan onder meer over de nood aan transparantie, over wat een flexibel maar sterk mandaat is, over hoe je adequate logistieke steun geeft, over de medewerking van derde landen (de VS in de zaak-Lumumba!). België wordt nu geregeld om bijstand gevraagd in landen waar een waarheidscommissie op stapel staat. Het is niet uitzonderlijk dat onze diplomatieke reactie erin bestaat om, met opgeheven wijsvinger, onze mogelijke hulp te verbinden aan respect voor deze richtlijnen. De volkeren van de Derde Wereld hebben recht op de waarheid, heet het dan. Niets belet ons om die *guidelines* in het oog te houden als het parlement straks de enquêtecommissie over de dood van Lumumba op de sporen zet. Laat de bestaande wetgeving op parlementaire onderzoekscommissies zo'n ambitieuze opzet niet toe? Dan ligt er hier of daar wel een andere, meer geschikte formule voorhanden, niet? Onder premier Dehaene is toch ook een weg gevonden om de kwestie van de banktegoeden van joden

en van andere slachtoffers van de holocaust op een ernstige wijze te onderzoeken.

Er moet mij nog iets van het hart. Mark Eyskens is geen voorstander van een parlementaire onderzoekscommissie over de moord op Lumumba. Zo'n operatie kan volgens hem alleen als ook de andere kant van de medaille onderzocht wordt, als ook de wandaden van deze man ter sprake komen. Want, zegt de Leuvense politicus, Lumumba was de Milosovic van zijn tijd. Het gaat mij niet eens om dit nogal doorzichtig manoeuvre. Mark Eyskens heeft tegelijkertijd de auteur van het nieuwe boek over Lumumba beschuldigd van grove wetenschappelijke onzorgvuldigheid. Ludo de Witte zou zelfs geen gebruik hebben gemaakt van wat in het archief van vader Eyskens zit. Uitspraken over de heuristische kwaliteit van het geviseerde boek wil ik niet doen. Ik ben geen historicus en dus niet bevoegd om daarover te oordelen. Maar mijn goede collega Eyskens, die mij bij gelegenheid wel eens een crypto-marxist wil noemen, moet nu toch eens en voorgoed uitleggen hoe het met dat archief van zijn vader zit. Toen de memoires van 'de politicus van de eeuw' verschenen, enkele jaren na zijn dood, is gezegd dat zij gebouwd waren op de 'toevallig gevonden' dagboeken van de oud-premier. Uiteraard zijn de gepubliceerde memoires geen volledige weergave van wat Gaston Eyskens sinds de late jaren dertig bijna elke avond aan het papier toevertrouwde. Er moest gesnoeid worden, om de omvang van de publicatie binnen de perken te hou-

den. Maar er is ook een andere selectie gemaakt. Eyskens senior nam bij de redactie van zijn dagelijkse notities geen blad voor de mond. Ik kan het weten want hij heeft er mij een hele namiddag uit voorgelezen. Laat ik dat verhaal nu maar eens, na al die jaren, vertellen.

Op 21 januari 1974, goed vijftientig jaar geleden, mocht de jonge socioloog die ik toen nog was, op bezoek bij Gaston Eyskens, bij hem thuis nog wel. De regering-Leburton was juist naar af. Tindemans was formateur. Eyskens zelf was na zijn aftreden als premier in november 1972 naar de achtergrond verhuisd. Het gesprek moet op mij een grote indruk gemaakt hebben. Vijf vellen papier heb ik die avond volgeschreven. De politicus was een en al vriendelijkheid. Dat verraste mij wat. Ik verwachtte het eerlijk gezegd niet. Enkele jaren voordien had hij aan Ward Leemans, mijn coach aan de universiteit, gevraagd mij, na enkele kritische uitspraken over de CVP, tot de orde te roepen. Wat Leemans trouwens prompt weigerde te doen. En ten tijde van het gesprek was ik al helemaal persona non grata in christen-democratische kringen. Maar Eyskens was niet alleen vriendelijk, hij was ook bijzonder open. (Ik ga nu niet in op zijn weinig flatterende uitspraken over politici uit zijn onmiddellijke omgeving, waaronder een latere eerste minister.) Op een bepaald moment bood hij me aan om rond enkele thema's die ik ter sprake bracht, uit zijn uitgetikte notities voor te lezen. Hij haalde de bundels gewoon uit de kast achter zijn bureaustoel. (Ook biograaf John van Waterschoot spreekt in zijn *In de tent van de veldheer: een*

visie op Gaston Eyskens over die fameuze 'carnets' van de oud-premier.) Die passages, onder meer over de raid van de Belgische para's in Stanleystad in de zomer van 1960, heb ik in de gepubliceerde memoires niet teruggevonden. Ik denk te weten waarom: er stonden krasse dingen in over, bijvoorbeeld, de toenmalige minister van Landsverdediging Arthur Gilson. Waar bevinden zich al die ontbrekende stukken nu? Er zijn meerdere antwoorden te bedenken. Gaston Eyskens zelf gaf me die namiddag in januari 1974 te verstaan dat hij twijfelde of hij alles aan de openbaarheid prijs zou geven. Het ging dan meer bepaald over wat hij genoteerd had over het huwelijk van Leopold met Liliane, over koningin Fabiola en over het huwelijk van Albert en Paola dat per se in Rome moest doorgaan. Hij zei me te denken aan een formule waarbij er een embargo zou komen op de meer delicate notities. Heeft hij zelf voor een selectie gezorgd? Bestaan die teksten nog, onder embargo dan? Of heeft hij, aan het einde van zijn leven, veel vernietigd? Of is, laatste mogelijkheid, het snoeiwerk na zijn dood gebeurd? Als Mark Eyskens auteur Ludo de Witte verwijt dat hij 'het archief' niet heeft geraadpleegd, over welke documenten gaat het dan precies?

Zo, laten we van die parlementaire onderzoekscommissie maar een waarachtige waarheidscommissie maken.

LA VOIX DU CONGOLAIS.

B.P. 3096 - KALIMA

C.O.P. 1 B. 203 - LÉOPOLDVILLE.

Léopoldville, le 24 décembre 1957.

*Mobutu
Buisseret*

Marianne
E. M. M. M.
Père: KASOC C. M.
(archivé) A. B. 45 (C. I. C. N.)
(M. 1957-1)

A Monsieur A. BUISSERET
Ministre des Colonies
à BRUXELLES.

Excellence,

J'ai l'honneur de porter à Votre connaissance que Monsieur Joseph MOBUTU, actuellement Rédacteur au journal "L'Avenir" à Léopoldville, a sollicité mon intervention auprès de Vous, en vue de lui accorder une bourse d'études pour pouvoir suivre à l'Université Libre de Bruxelles, les cours de journalisme.

Ces cours durent deux ans. L'intéressé souhaiterait se rendre en Belgique au début de l'année prochaine pour se préparer à un éventuel examen de capacité avant d'entreprendre ses études à l'Université. Il souhaiterait également se faire accompagner de sa femme et de ses deux enfants.

Il est fort probable que la direction de "L'Avenir" collabore à ses frais de séjour dans la Métropole. Mais une bourse lui serait très indispensable.

Le journal "L'Avenir" tient à garder ses précieux collaborateurs. J'incline à croire que ce quotidien est le seul du genre qui, dans notre capitale, soutient loyalement Votre politique coloniale.

Je suis heureux de Vous recommander M. Mobutu qui mène une lutte opiniâtre contre les opinions partisanes de ses collègues oléariques qui collaborent aux journaux "Le Courrier d'Afrique" et "La Croix du Congo".

Je me porte garant de son honnêteté et de sa droiture.

La paternelle attention que Vous prêteriez à la requête de ce jeune libéral lui serait d'un grand stimulant.

Je joins en annexe le curriculum vitae de l'intéressé.

Veuillez agréer, Excellence, les assurances de ma plus haute considération.

(ad.) Antoine-Roger Bolamba.

CURRICULUM VITAE : de Monsieur Joseph-Désiré MOBUTU.

- 27 ans : né à Liuala, le 14 octobre 1930.
- ancien du Groupe Scolaire de Ocquilhatville.
- cycle complet d'études primaires plus un an et deux mois d'études secondaires.
- soldat à la Force Publique pendant sept ans (du 7 février 1950 au 31 décembre 1956).
- spécialité à l'Armée : comptable-dactylographe.
- promu soldat de première classe, le 14 mars 1950 ; caporal, le premier avril 1952 et sergent, le premier avril 1954.
- conduite exemplaire à l'Armée qu'il a quitté sans aucune punition marquée dans le livret.
- a passé deux années à l'Ecole des comptables-dactylographes de la Force Publique à Luxembourg, 3e de sa promotion.
- (avis du Commandant de l'Ecole - bulletin de signallement : Discipline : discipliné ; conduite : bonne ; caractère : sociable ; intelligence : très développée ; ordre-propreté : très ordonné, propre).
- quatre ans (de janvier 1955 à décembre 1956) en qualité de sergent-comptable au Quartier Général de la Force Publique avec le Général Janssens, commandant en Chef.
- cours de perfectionnement à l'Athénée Royal de Léopoldville (Secrétariat) de 1955 à 1956 - certificat de correspondance commerciale.
- secrétaire Puis vice-président du Cercle d'études des militaires évolués du Camp Léopold II à Léopoldville.
- une demande pour l'octroi de la Carte du Mérite Civique a été introduite par les autorités militaires en ce faveur. Avis favorable de la Commission d'octroi, mais l'intéressé y a renoncé après sa démobilisation.
- collaborateur du quotidien "L'Avenir" de Léopoldville de janvier à décembre 1956, alors qu'il était encore à l'Armée. Journaliste professionnel à ce même quotidien depuis janvier 1957 jusqu'à ce jour.
- est très apprécié par ses chefs pour son talent et son don inné du métier de journaliste.
- marié et père de deux enfants (deux ans et quatre mois).
- inscrit comme membre du Cercle Libéral depuis 1956.
- plusieurs articles élogieux dans "L'Avenir" et dans le supplément "Actualités Africaines" sur les réalisations de Monsieur le Ministre BUISSERET.

BELGIË IN AFRIKA, EEN VERDRONGEN OF EEN VERWRONGEN VERLEDEN?

‘De strijd tegen het kolonialisme heeft meegebracht dat het werk van de blanken in de koloniale periode thans op een tendentieuze en onrechtvaardige wijze wordt beoordeeld. Alle kolonials worden gedoodverfd als kolonialisten. Ook het beeld van het Belgische koloniale bewind wordt erdoor scheefgetrokken. Het heet nu dat de Belgen destijds de zwarte bevolking hebben uitgebuit en dom gehouden, dat zij nooit iets gedaan hebben om ze op de politieke ontvoogding voor te bereiden, dat het geduurd heeft tot 1956, alvorens iemand – met name de hoogleraar Van Bilsen – over die ontvoogding begon te spreken, en dat het toen te laat was. Die visie op Kongo is gegroeid en uitgedragen in een bepaald universitair milieu van ‘progressieve’ ideologen, die een eenzijdige kijk hadden op de Afrikaanse ontvoogdingsbeweging en een grote invloed uitoefenden op de enkele tientallen Kongolese *évolués*, die weliswaar verlangden naar de onafhankelijkheid, maar – slecht ingelicht en begeleid – zich lieten manipuleren en ten slotte, tot hun eigen pijnlijke verbazing, geconfronteerd werden met een gezagsverantwoordelijkheid, die te vroeg op hun schouders werd gelegd. Wat is de werkelijkheid? Van 1880 af hebben de Belgen in het Kongobekken een Staat uit het niets opgericht. Zij hebben er een einde gemaakt aan de stammenoorlogen en er gezorgd voor orde en veiligheid. Zij hebben de primitieve bestaanseconomie omgevormd in een landbouw-

markteconomie, die de grondslagen legde voor een stijgende welvaart van de kleine man. Zij hebben wegen getrokken, waar voordien alleen een pad door de brousse liep, zij hebben bruggen gebouwd, scholen, medische centra, zij hebben de rijkdom van het land blootgelegd, zoals die verscholen zat in de bodem. Het was een krachtig samenspel tussen een toegewijde koloniale administratie, een netwerk van missies en een aantal grote maatschappijen. Een reuzenwerk.’

Manu Ruys in *De Standaard* van 19 juli 1979

‘België hoeft zich niet te schamen voor zijn koloniale periode. Belgisch-Kongo was in menig opzicht een modelkolonie.’

Manu Ruys in *Vijftwintig jaar Kongo-Zaire*, Aktueel nr. 11, 1985, p. 60.

WAAROM JOSEPH-DÉSIRÉ MOBUTU

VOORRANG KREEG OP PATRICE LUMUMBA

Mobutu is ruim dertig jaar lang aan de macht geweest. Hij heeft die lange levensduur van zijn regime hoofdzakelijk te danken aan het virtueuze gemak waarmee hij macht wist te puren uit het bespelen van rivaliteit en tegenstellingen in het kamp van tegenstanders en (potentiële) vrienden. Dat talent is niet gerijpt na zijn aantreden in 1965. Uit de hier gepubliceerde documenten blijkt dat Mobutu al in 1957 munt wist te slaan uit de partijpolitieke tegenstellingen in België. Hij laat Bolamba van *La Voix du Congolais*

aan de minister van Koloniën, de liberaal Buisseret, schrijven dat hij, Mobutu, – journalist bij *L'Avenir* van Leopoldstad – in zijn artikelen volop de politiek van de Belgische regering steunt. En voortdurend strijd voert tegen de klerikale collega's van katholieke kranten in de kolonie. Mobutu wist wat hij deed. De rood-blauwe regering Van Acker-Lilar was volop bezig met de transfer van de schoolstrijd naar Kongo. Haar minister van Koloniën Buisseret kon de pennensteun van een inlandse journalist goed gebruiken.

Geen wonder dat zo'n veelbelovende jonge man enkele jaren later, toen de liberalen deel uitmaakten van de regering van Gaston Eyskens, veel meer vertrouwen wekte dan Lumumba. Ook voor de christen-democraten in die regering was *'ce jeune libéral'* en tevens *'membre du Cercle Libéral'* geen probleem. Was hij niet, getuige zijn curriculum vitae, *'discipliné, de bonne conduite, sociable, très ordonné et propre'*?

De Morgen, 24 december 1999

INBURGERING

Er ligt een uitnodiging in mijn bus voor weer eens een congres over de integratie van immigranten of, nu in modieus Hollands, over de inburgering van minderheden. De terminologie evolueert, maar doet het debat dat ook? Nog steeds hoor je dat integratie verfoeilijk is, want getuigend van westers imperialisme. Inburgering, zo luidt het, komt erop neer dat wij onze cultuur aan de allochtonen opdringen. Omdat wij onszelf en onze waarden als superieur beschouwen. Laat de Turken en de Marokkanen en alle andere nieuwkomers hun identiteit hier bewaren, ja zelfs versterken, is dan de boodschap.

Er zit iets aandoenlijks in de pleidooien van 'de veldwachters van het etnisch groepswezen', zoals de Nederlandse socioloog Abram de Swaan de tegenstanders van het integratiebeleid noemt. Alleen, een scheut realisme zou hun argumentatie geen kwaad doen. Inspiratie is te vinden in verhalen uit de arbeidersgroep.

Driekwart eeuw geleden waren de meeste arbeiders in Vlaanderen immigranten in eigen land. Pas rond die tijd is hun opname in de maatschappij begonnen: stemrecht voor de mannen, leerplicht tot veertien jaar, uitzicht op wat meer bestaanszekerheid. Men heeft hen niet gevraagd of zij bij die oversteek naar de andere kant van de samenleving hun eigenheid wilden bewaren. Zij zijn de richting van de burgerijcultuur ingestuurd. Meestal nog door hun eigen voormannen, een monseigneur Cardijn voor de oor-

log, de vakbondsleiders Cool en Major erna.

Mijn grootouders langs moederszijde woonden tot in 1930 in wat Streuvels als 'de landsche woning, het sieraad van de Vlaamsche gewesten', beschreven heeft; geen verdieping, lage zoldering, een keuken, een beetje slaapruijtte, een weefkamer. Zij spaarden wat geld en bouwden, met hun oog op wat meer comfort. En zij deden wat toen in hun kringen als het hoogste goed gold: een huis optrekken in de stijl van de stad. Precies zoals Streuvels het in zijn *Land en leven in Vlaanderen* met de pen geschilderd heeft: 'te midden 't veld in hoogtebouw, met verdieping, tusschen twee blinde muren, met den voorkant in om 't even welke gewestrichting, maar liefst langs den grintweg gekeerd, al komt er zelden een sterveling voorbij... de voordeur ongebruikt, omdat men langs den zijweg naar de achterdeur binnenkomt.' Verlies van eigenheid, dat wel. Maar of dat voor mijn grootouders zelf een tragedie was?

In de jaren vijftig kon een arbeidersgezin inschrijven voor een soort woonconcours. Ik heb het zelfs meegemaakt. Nu nog voel ik iets van de schaamte die me overviel toen een stel vreemde dames en heren, de jury, in onze kasten keek, de keuken keurde, het strijkwerk punten gaf. Op netheid, burgerlijke versie, stond een prijs: moeder mocht in Brugge, veertig kilometer ver, uit de handen van een of andere gezagsdrager een diploma in ontvangst nemen.

In 1960 heb ik zo'n zestigtal arbeidersgezinnen geïnterviewd. Allen hadden zij een zoon aan de Leuvense universiteit, witte raven in het landschap van de hogeschool. Ik

heb die zonen vijftien jaar later opnieuw bezocht. Bijna niemand van hen vertoonde nog sporen van de cultuur die zij in hun milieu van herkomst hadden opgedaan. Zij hadden als kameleons de schutkleur van hun nieuwe thuis aangenomen. Verlies van identiteit? Zonder twijfel.

Drie verhalen, driemaal dezelfde moraal; inburgeren betekent voor de zwakste partij inleveren op eigenheid. De Swaan treurt daar niet om. Voor hem telt alleen het lied van de kosmopoliet. Hij schrijft: 'Ik heb met al die groeps-tradities en groepsgeloven niet veel op; mijn sympathie gaat uit naar de mensen die proberen er met ere aan te ontsnappen.'

En hij geeft als voorbeeld: 'Ik hoop van ganser harte dat de islam hier net zo snel verlept als het christendom; en om dezelfde redenen.'

Mij gaat die stelling, wetend wat er met de arbeidersgroep is gebeurd, te ver. Dan maar liever een andere these van De Swaan; alle cultuur is overspel. Niet alles gaat verloren. Kijk maar naar de duizenden fermettes die in onze residentiële wijken staan te pronken. De landsche woning is al een tijdje terug van weggeweest.

De Morgen, 23 november 1995

‘Zit er een pistool in je tas?’, vraagt de gardien bij het hekken van het plaatselijk ziekenhuis. Dit is Dire Dawa, een Ethiopisch stadje in de buurt van Djibouti. Hier eindigt de zoektocht naar de roots van Tesfaye, de jongen die enkele jaren geleden in België belandde. Een foto van hem, genomen toen hij als oorlogsvluchteling in dit hospitaal aanspoelde, doet wonderen. Jawel, hier was hij. Geen vijf minuten later staat de helft van het personeel mij uit te vragen. Een verpleger leidt mij in de zalen rond. Even voor hij mij uitzwaait vraagt hij me om zijn oudste zoontje mee te nemen naar België. Zomaar. Een van de dokters waarmee ik praat heeft plannen: uitwijken naar Europa. Niet voor hem, dat niet, maar voor zijn twee dochters. Misschien verdienen ze daar een diploma en vinden ze werk.

Terug in Addis krijg ik bezoek van Seleshe. Hij woonde ooit in Grimbergen, in het kader van een of ander uitwisselingsproject. Nu, twintig jaar en vier kinderen later, is hij manusje-van-alles in de bottelarij van Pepsi Cola. Hij heeft een voorstel: hij vergezelt me naar België, hij zal gratis voor me werken, chauffeur spelen, het huis verven, ‘*you name it, sir*’. Tenminste, als een van zijn zonen mee mag.

Almaz, het dienstmeisje dat bij het huis hoort dat ik huur, leert Duits. Want in Beieren, dat vertelt een uitgeweken vriendin van haar, ligt het paradijs. Je krijgt er zo een goede job. Voorlopig beperkt haar taalschat zich tot ‘*ein, zwei, drei*’ en ‘*Ich liebe dich*’. Mijn verhalen over racis-

me in haar droomfabriek druipen van haar af als water van een eend.

Al wie een tijdje in Afrika verbleef kan zo’n histories uit zijn geheugen schudden. Onze rijkdom werkt als een supermagneet, zeker als het land waar je woont in een weer nieuwe oorlog verzeild is geraakt. Wie weg kan, komt in onze richting. Alle pisten zijn goed. Desnoods zwem je de Straat van Gibraltar over. Alle argumenten zijn goed. Aanvaardt België morgen een gedwongen huwelijk als motief voor asiel, dan staan er overmorgen duizenden vrouwen aan onze deur.

Gelijk hebben ze.

Open grenzen, dan maar? Neen, want zo raken we niet aan de kern van het probleem. De enige oplossing is wereldwijde spreiding van welvaart. Is dat een gemeenplaats? Natuurlijk is het dat. En toch is er in het asieldebat van de laatste weken zelden in die termen gedacht en gesproken.

Onze eigen, Vlaamse geschiedenis levert ons anders goede argumenten. Honderd jaar lang zijn Vlamingen, op de vlucht voor de armoede, allerlei grenzen overgestoken. Letterlijke grenzen, als emigranten met de Verenigde Staten en Canada als bestemming. Taalgrenzen ook, in het Brusselse bijvoorbeeld. Tienduizenden zijn naar het Frans als voertaal uitgeweken omdat zij dat als een snelweg naar sociale promotie zagen. Die dubbele emigratie is stilgeval- len op het moment dat Vlaanderen zijn rechtmatig deel van de Belgische welvaart kreeg.

Iets verder in de tijd ligt een ander voorbeeld op ons te wachten. Aan het einde van de negentiende eeuw koos de burgerij, zij het schoorvoetend, voor de uitbouw van sociale voorzieningen. Niet menslievendheid was de drijfveer, maar welbegrepen eigenbelang. En angst, zoals zwart op wit te lezen staat in de geschriften van die tijd, in bewoordingen die zo weggelopen lijken uit brochures van het Vlaams Blok. Verander de data en enkele trefwoorden en het klinkt allemaal erg vertrouwd: het proletariaat zorgt voor criminaliteit, maakt de straten onveilig, verspreidt ziekten en verslaving (toen cholera en alcohol, nu aids en drugs) en kweekt als konijnen. Aanvankelijk zochten de hele en halve rijken een oplossing in een combinatie van paternalisme en gewelddadige repressie. Het geringe succes daarvan dreef de burgerij uiteindelijk in de richting van een min of meer waarachtige armoedebestrijding.

Is zo'n operatie, nu op mondiale schaal, voor herhaling vatbaar? Weer is er de confrontatie met massale armoede. Opnieuw is er het gevoel, hier in het Westen, dat van dat leger van armen een dreiging uitgaat, zeker nu velen daarvan in onze richting afzakken.

De geschiedenis herhaalt zich nooit helemaal, dat wel, maar zou het toch niet kunnen dat solidariteit uit angst als beweegreden weer tevoorschijn komt?

De Morgen, 10 december 1998

VAN VREEMD GESPUIS EN ANDER ONHEIL

'Vreemd gespuis in ons land.' Onder die titel beschrijft 'Vlamin' in *De Vlaamsche Volksstem*, orgaan van den Broederbond der Vlamingen in het Walenland, de Italianen die in Wallonië zijn komen wonen en werken. Het is uitschot, echt een gevaar voor de openbare veiligheid, de volksgezondheid en de zedelijkheid. Februari 2000? Neen, december 1924. Het verhaal staat te lezen in de jongste nieuwsbrief van het Kadoc, het in Leuven gevestigde Katholiek Documentatie- en Onderzoekscentrum. *De Volksstem*, een door en door katholiek blad, was bestemd voor de verpauperde Vlamingen die naar Wallonië waren uitgeweken. Guido Fonteyn heeft in zijn *In de Rue des Flamands* laten zien wat die mensen in de Borinage en in het Luikse aan negatieve clichés te wachten stond. In de Waalse folklore verscheen '*li Flamand*' als een luierik, een vechtjas, een hele of halve boef. (Hoe merkwaardig en hoe vooruitziend: de Waalse boeren noemden de Vlaamse seizoenarbeiders '*Turcos*'.) Wat doe je in zo'n geval? Je zoekt op jouw beurt naar een groep die als doelwit van spot kan dienen. Dat waren, getuige *De Vlaamsche Volksstem*, de Italianen. Want toen de nieuwste nieuwkomers.

Dat mensen op andere mensen een etiket van minderwaardigheid kleven is van alle tijden en komt overal voor. Iedereen maakt het wel eens mee. Zo'n ervaring woont ook in mijn geheugen. 'De Watermolen' heette de buurt

waar ik mijn jeugd doorbracht, een plek aan de rand van de stad Kortrijk. Het was een arbeiderswijk, zoals je ze toen in elk verstedelijkt deel van Vlaanderen vinden kon: een tweehonderd gezinnen, dertig cafés, leven op straat zodra het weer het toeliet. We hadden een slechte naam in het Kortrijkse. Er werd bij ons, zo zei men, elk weekend flink gevochten. Veilig was het er dus niet. Zelfs de hygiëne liet te wensen over, dacht men. Het stonk in de wijk, al waren de nabijgelegen vlasroterijen als verzachtende omstandigheid in te roepen. Met de leerlingen van het college, waar ik school liep, stapte ik wekelijks door die buurt van mij. Op weg naar een speelplein, een kilometer verder. Ik herinner me nog goed de commentaar, die ik toen van de klasgenoten te horen kreeg. De woorden klonken anders, beschaafder, dan in *De Volksstem*, maar de toon was dezelfde. Nog zoiets. Jaren geleden bekeek ik in Oxford de daar toen beruchte 'wall': een muur van vier meter hoog, die tussen een residentiële wijk en een hectare sociale woningen was opgetrokken. Hij was besteld en betaald door de villabewoners, een door sociale smetvrees ingegeven paniecreactie. Een rechter heeft later de afbraak ervan bevolen. Op verzoek van een paar actiegroepen is een stukje bewaard gebleven, zoals dat ook met de Berlijnse muur van de schande is gebeurd.

Ja, er is die onweerstaanbare drang om een fysieke en sociale afstand te scheppen tussen insiders en outsiders, tussen gevestigden en nieuwkomers, tussen 'wij' en 'zij'. Het verzet, nu in Wingene en Ekeren, tegen de komst van

een parkeerplaats voor asielzoekers ligt in dezelfde lijn. Die neiging om de anderen uit te stoten is uiteraard zoveel krachtiger als de buitenstaanders er ook anders uitzien. Als het Afrikanen, Turken, Marokkanen of Oost-Europese zigeuners zijn. Zo'n merkteken vergroot de kleefkracht van het etiket van collectieve schande, waarvan 'zij' worden voorzien. Maar eigenlijk hoeft het niet eens, die verschillende huidskleur of cultuur. In een pareltje van een boek heeft Norbert Elias, een socioloog met naam, beschreven hoe in een industriestad van de Engelse Midlands twee groepen van arbeiders ('oude' en 'nieuwe' bewoners van een wijk, maar allen Britten) met elkaar omgingen zoals sommige Belgen en buitenlanders dat nu in, onder meer, het Antwerpse doen: verachting voor en vernedering van wie het laatst gekomen is. Ik citeer zijn besluit: 'In het hele drama tussen de twee groepen speelde ieder zijn rol op een voorspelbare manier, gevangen als ze waren in de valstrik van hun relatie als gevestigden en buitenstaanders.' Wat ik wil zeggen is dat het verkeerdt kan zijn in het geschimp op migranten en asielzoekers alleen de raciale of etnische dimensie te zien. Integendeel, met Norbert Elias kan men stellen dat het beroep op de termen 'raciaal' of 'etnisch' in de naamgeving van een houding of van een conflict een ideologische afweer doet vermoeden. Door ze te gebruiken richt men de aandacht op datgene wat in deze kwestie bijzaak is, bijvoorbeeld verschillen in pigmentatie of in leefgewoonten. En keert men zich af van de hoofdzaak: de schier eindeloze behoefte om, zoals mijn

Nederlandse collega Abram de Swaan het formuleert, 'negatieve neigingen, zoals seksuele, agressieve of zelfzuchtige aanvechtingen die men van zichzelf niet weten wil' aan buitenstaanders toe te schrijven. Een duivelse combinatie is het, van loochening en toeschrijving.

Er zit een tweede constante in veel van die negatieve sjablonen. De 'anderen' zijn niet alleen minderwaardig, ze zijn vooral niet te betrouwen. Die verdenking van criminele neigingen weegt al meer dan een eeuw op wie onder een of andere vorm een arme migrant is: de dagloner die in de negentiende eeuw naar de steden afzakte, de Vlaamse mijnwerker in het Luikse bekken of de Kosovaarse asielzoeker in Ekeren. Jean Neuville, de historicus die als geen ander *La condition ouvrière au XIXe siècle* bij ons in beeld heeft weten te brengen, gaf een van zijn boeken de titel *L'ouvrier suspect* (1977) mee. Neuville citeert Eduard Ducpétiaux, socioloog avant la lettre, die al in 1860 schreef: 'Het leggen van een verband tussen armoede en criminaliteit is meer dan een vaststelling, het is gepromoveerd tot een onderzoeksmethode.' Honderdvijftig jaar later zegt Zygmunt Bauman, een van mijn gidsen in de verkenning van de samenleving: 'In toenemende mate wordt het armoe lijden als een misdaad beschouwd en het tot armoe vervallen als het gevolg van een misdadige aanleg...' (Terzijde, wie hier aan Verwilghen denkt, omdat die toevallig een studie bestelde over criminaliteit bij migrantenjongeren, moet toch wel een heel slecht karakter hebben.)

Vanwaar komt dat toch, die aandrang om de buiten-

staanders en de criminaliteit als Siamese tweelingen te zien? Een stuk van het antwoord duikt op als je nagaat wanneer dat verband het heftigst bepleit wordt. Dan kom je terecht in episodes waarin angst zich van een gedeelte van de bevolking meester maakt. Over die angst, aan het einde van de vorige eeuw, schreef Karel van Isacker: 'Van oudsher noemde de burgerij het volk *la classe dangereuse* maar tot het laatste kwart van de negentiende eeuw was dat enkel een formule. De burgerij voelde zich zelfzeker door de almacht van het staatsapparaat en de vanzelfsprekende onderdanigheid van de lagere klassen. In de Belle Époque verdween deze zekerheid omdat het apparaat werd aangetast en de volgzaamheid niet meer bestond, omdat met de veilige vormen ook de waarborgen verdwenen voor het behoud van enige denkbare ordening. Hoeveel onrust dit verwekte blijkt uit de soms hysterische haat van de bezitters voor alle vormen van emancipatie.' Vandaar was het maar een kleine stap naar de overtuiging dat in elke arbeider een crimineel schuil ging. De Swaan, grasduinend in egodocumenten van die tijd, noteert over de gevoelens van de burgerij: 'De stedelijke straat, het stadsplein was in die periode een bedreigde ruimte geworden, van ruwheid, van geweldsdreiging...'

Die angst is er vandaag ook weer. Nu voor de mensen die vanuit alle windstreken onze richting uitkomen. En opnieuw horen we de roep om bescherming van lijf en leden, van have en goed. In zijn laatste boek (*In search of politics*) legt Bauman haarfijn uit hoe die fixatie op veiligheid

en onveiligheid heel andere angsten verbergt. Wat ons bang maakt, zegt hij, is een combinatie van drie zorgwekkende ontwikkelingen. Het gaat om de geleidelijke sloop van wat hij in het Engels noemt 'security', 'certainty' en 'safety'. Omzetting van deze sleutelwoorden in het Nederlands is niet eenvoudig. Laat me het houden bij 'geborgenheid' (wat morgen komt is min of meer voorspelbaar), 'zekerheid' (de waarden waarmee we in ons leven ordening brengen behouden hun kracht en betekenis) en 'veiligheid' (er zijn geen gevaren die we niet aankunnen). Geborgenheid krimpt onder de druk van de veranderlijkheid en de verscheidenheid die in onze wereld geslopen zijn. Want grenzen vallen weg. Economie en politiek, media en cultuur hebben de hele planeet als adres. Geen enkele douane of drempel houdt hen nog tegen. Zekerheid? Dat er nog nauwelijks zekerheden zijn is een van de weinige zekerheden waarmee we moeten leven. Het probleem met gekwetste geborgenheid en met de vele onzekerheden is dat wij ook geen greep hebben op de krachten die deze psychische stutten onder ons wegtrekken. In onbekende, verre commandokamers wordt beslist wie morgen werk heeft en wie niet. Zoals deze week nog toen de heren van Unilever een kruis trokken over honderd fabrieken en vijftientigduizend jobs. En noties die de mens lange tijd hebben gericht in de interpretatie van zichzelf en van de wereld zijn volop aan het vervagen. 'Leven' en 'dood' bijvoorbeeld. Maar wat die begrippen doet schuiven is niet te vatten. Vandaar wellicht de wat paradoxale cijfertjes in de

Vlaamse Regionale Indicatoren, waarover de media zich gisteren druk maakten: de Vlamingen hebben het nog nooit zo goed gehad en toch zijn ze niet gelukkig. Natuurlijk niet, met geld kun je veel kopen, maar ook geborgenheid en zekerheid? Dus passen we een voor de hand liggende verdwijntruc toe: we vertalen die existentiële zorgen in iets waarop we wel kunnen ingrijpen: de vrees voor kleine of grote criminaliteit. Daar bestaat medicatie voor: meer blauw op straat en strengere straffen voor wie het niet laten kan – en, als de overheid wat aarzelt, burgerwachten en bewakingsfirma's, nieuwe sloten en ingenieuze alarmsystemen. Tot wat dat leiden kan is nu al in sommige villawijken te zien: camera's en torenhoge omheiningen, dobbermannen en pitbulls. (Wie zit er dan eigenlijk gevangen?) Het enige wat in het plaatje ogenschijnlijk nog ontbreekt zijn de *usual suspects*. Maar die zijn, via de mechanismen van de al eerder genoemde loochening en toeschrijving, gemakkelijk te vinden.

Laat me eindigen met een terechte verzuchting van Bauman: 'Hele bevolkingen beroven van hun natuurlijke rijkdommen heet promotie van de vrijhandel. Gezinnen, buurten en regio's beroven van hun inkomen heet *downsizing* of gewoonweg rationalisering. Geen van beide ingrepen is ooit opgenomen op de lijst van criminele en strafbare handelingen.' Misschien is er op het kabinet van Verwilghen nog wat geld (en volk?) om daarover een studie te laten maken?

BRONNEN

Zygmunt Bauman, *Globalization. The human consequences* (Polity Press, 1998)

Zygmunt Bauman, *Leven met verandertijkheid, verscheidenheid en onzekerheid* (Boom, 1998)

Zygmunt Bauman, *In search of politics* (Polity Press, 1999)

Norbert Elias, *De gevestigden en de buitenstaanders: een studie van de spanningen en machtsverhoudingen tussen twee arbeidersbuurten* (Spectrum, 1976).

Guido Fonteyn, *In de Rue des Flamands: het schamele epos van Vlaamse migranten in Wallonië* (Scoop, 1997)

Karel van Isacker, *Mijn land in de kering, deel 1: Een oude wetse wereld 1830-1914* (De Nederlandsche Boekhandel, 1978)

Jean Neuville, *La condition ouvrière au XIXe siècle, Tome 2: L'ouvrier suspect* (Vie Ouvrière, 1977)

Abram de Swaan, *De draagbare de Swaan* (Prometheus, 1999)

— — — — —
De Morgen, 26 februari 2000

OORLOG

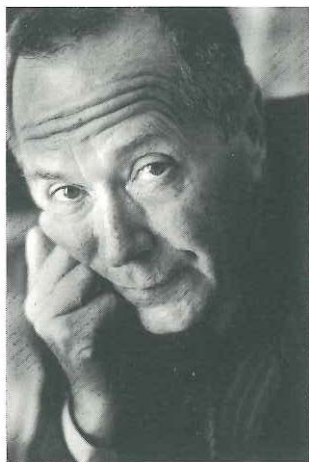
Midden in mijn les hoor ik ze. Het is de eerste donderdag van de maand, twaalf uur en de brandweer van Leuven test de sirenes. Janktoon. Luchtalarm. Vrijwel meteen ontwaakt in mij het zevenjarige jongetje dat in mei 1944, toen Kortrijk bijna dagelijks onder de Amerikaanse bommen lang, huilend de kelder invluchtte. Waar is de zware houten werkbank van mijn vader waaronder het zo veilig schuilen was? Halverwege een zin is mijn les stilgevallen. Ik zie verbaasde gezichten en vraag mijn studenten of zij het geluid, dat langs de open ramen binnenwaait, wel kennen. Maar geen van hen heeft de sirenes zelfs maar gehoord. Hoe zouden zij? Dit is oktober 1995, niet mei 1944. Dit is Leuven, niet Sarajevo.

Vlak naast mijn ouderlijke woning ligt een veld waarop elke zomer een merkwaardig verschijnsel te zien is. Ergens in het midden groeien de gewassen nauwelijks. Ze treuren. Eenenvijftig jaar geleden is daar een bom gevallen. De verschroeide aarde doet nog steeds haar werk, jaar na jaar.

Aan een oorlog komt nooit echt een einde. Ook al omdat hij in duizenden bladzijden roman, gedicht, pamflet en wetenschap in leven wordt gehouden. En in talloze gedenktekens wordt vereeuwigd. Maar belangrijker nog, hij gaat ook schuil in onze zintuigen, zoals het gejam van de sirenes mij elke maand laat voelen. Hij verbergt zich in het landschap en toont elke zomer dat hij er nog is.

Daaraan dacht ik, een paar dagen geleden, bij het lezen van het jongste wetsvoorstel over de sociale gevolgen van de repressie. Het is, zo laat mijn inventaris me weten, het honderdste in zijn soort. Honderd vruchteloze pogingen om de jaren veertig te vergeten. In al die teksten zit hetzelfde refrein: de oorlog is al tien jaar, twintig jaar, vijftig jaar voorbij - laat ons deze bladzijden eindelijk omdraaien. Alsof het verleden een leesboek is waarin je achteloos bladerd. Een amnestiewet is een juridische ingreep, meer niet. Je kunt een oorlog echter niet bij wet of decreet uit het geheugen bannen. Dat schijnen de vaders van al die wetsvoorstellen niet te beseffen. Vergeven kan misschien, maar vergeten? Je ziet het ook in Zuid-Afrika aankomen. In de voorlopige grondwet is een korte clausule opgenomen waarin amnestie wordt afgekondigd. Zo duikt de illusie op dat daarmee de bladzijde van de burgeroorlog die door de apartheid is veroorzaakt kan worden omgedraaid. Men zou daar nochtans beter moeten weten. De oorlog die de blanke Afrikaners rond de eeuwwende met de Britten hebben uitgevochten, ligt nu al negentig jaar achter de rug. Maar er gaat geen week voorbij of deze oorlog duikt op in, soms grimmige, herdenkingsplechtigheden. Het monument dat in Bloemfontein herinnert aan de dood van dertigduizend vrouwen en kinderen in de Britse concentratiekampen draagt de woorden: 'Wij zullen nooit vergeven, wij zullen nooit vergeten.'

Zouden we wat minder oorlog voeren als we vooraf wisten hoelang het duurt om ervan te genezen?

In oktober van dit jaar 2000 verlaat Luc Huyse de universiteit, zijn professionele biotoop sinds 1962. In het academisch jargon heet dat 'met emeritaat gaan'. Bij zo'n stap hoort in academische kringen traditiegetrouw een liber amicorum, een boek waarmee collega's en vrienden je uitwuiwen.

Luc Huyse draait het ritueel om en zorgde zelf voor wat gelegenheidsmuziek. Enkele van zijn columns, geplukt uit *De Morgen* en *De Standaard*, leveren daartoe de ingrediënten.

Luc Huyse werkte als socioloog in de faculteit rechtsgeleerdheid. De dagelijkse confrontatie met juristen leverde de grensbewoner die hij zo was het materiaal om de wereld van het recht op verrassende wijze in kaart te brengen. *Grensberichten* bevat een aantal van deze eigenzinnige beschouwingen.

Voor velen is Luc Huyse de man die van op de zijlijn de Belgische politiek van scherpe commentaar voorziet. Minder bekend is dat hij al enkele jaren op verplaatsing speelt. 'Sinds ik in 1992 via Senegal Afrika binnenstapte, laat dat continent me niet meer los. Ethiopië, Zuid-Afrika en Burundi zijn mijn buitenland. Ik studeer en schrijf over hun zoektocht naar vrede en verzoening. Dankzij hen voel ik me als een reiziger op perron wereld, met spanning wachtend op wat nog komen zal.'

● Ook deze verhalen kan u in deze *Grensberichten* lezen.

ISBN 90-5617-280-8 / UITGEVERIJ VAN HALEWYCK

9 789056 172800